

گزارش کتاب
هشتگ اسلام

سرشناسه	: مهربانی، علی، ۱۳۶۴-
عنوان و نام پدیدآور	: گزارش کتاب هشتگ اسلام/ نویسنده گری بونت؛ تهیه‌کننده علی مهربانی؛ ناظر علمی محمود رفیعان. تهیه‌شده در دفتر مطالعات اسلامی و ارتباطات حوزوی مرکز ملی فضای مجازی.
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فضای مجازی، انتشارات، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۷۵ص؛ ۱۴×۵/۲۱؛ ۲۱-۱۴×۵-۳.
شابک	: ۹۷۸-۱۱-۱-۵۹۱۶-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتاب حاضر گزارش و چکیده‌ای از کتاب "Hashtag Islam : how cyber-Islamic environments are transforming religious authority" اثر گری آر. بانت است.
موضوع	: رسانه‌های اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام Social media -- Religious aspects -- Islam رسانه‌های گروهی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام Mass media -- Religious aspects -- Islam اسلام -- قرن ۲۱م Islam -- ۲۱st century تکنولوژی -- جنبه‌های اجتماعی Technology -- Social aspects جهاد -- تاریخ -- قرن ۲۱م Jihad -- History -- ۲۱st century رسانه‌های اجتماعی -- جنبه‌های مذهبی Social media -- Religious aspects
شناسه افزوده	: بانت، گری آر.
شناسه افزوده	: Bunt, Gary R.
شناسه افزوده	: رفیعان، محمود، ۱۳۶۰-
شناسه افزوده	: پژوهشگاه فضای مجازی، انتشارات
شناسه افزوده	: دفتر مطالعات اسلامی و ارتباطات حوزوی
رده بندی کنگره	: B۲۳۰/۱۴۵
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۸۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۹۵۰۰۰۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیبا

عنوان: گزارش کتاب هشتگ اسلام
پدید آورنده: علی مهربانی
ناظر علمی: محمود رفیعان
طراح جلد: سید مصطفی شفیعی
صفحه آرا: مجید انجیرانی
انتشارات: پژوهشگاه فضای مجازی
نوبت چاپ: اول
سال و شماره: ۱۴۰۱/۰۲۰
شمارگان:
شابک: ۹۷۸-۱۱-۱-۵۹۱۶-۶۲۲-۹۷۸
قیمت:

حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مرکز ملی فضای مجازی است و استفاده از مطالب آن صرفاً با ذکر مأخذ بلامانع است.

محتوای انتشار یافته در این اثر، الزاماً بیانگر دیدگاه مرکز ملی فضای مجازی نمی باشد.

فهرست

۸ سخن نخست
۱۰ مقدمه
۱۵ دیباچه
۱۷ فصل اول: چشم‌اندازهای جهان دیجیتال مسلمانان
۱۸ شناخت اسلام و اینترنت
۱۹ چشم‌انداز رسانه و ارتباطات
۲۰ دیدگاه‌های مربوط به اسلام، مسلمانان و اینترنت
۲۱ نتیجه‌گیری
۲۲ فصل دوم: تغییر فضاهای دیجیتال؛ اسلام، فناوری و رسانه‌های اجتماعی
۲۳ شناخت حوزه‌های رسانه‌های اجتماعی اسلامی
۲۴ نظارت و کنترل در رسانه‌های اجتماعی
۲۶ نظارت و کنترل در عربستان سعودی
۲۷ جمهوری اسلامی ایران
۲۸ جایگزین‌های رسانه‌های اجتماعی اسلامی
۳۰ فصل سوم: وضعیت به‌روزرسانی
۳۲ ابزار دیجیتال نشر معارف قرآنی
۳۴ تجلیل از زندگی آنلاین مسلمانان
۳۵ پیدایش اسلام آنلاین
۳۶ اسلام، روابط و اینترنت

۳۷.....	مسائل جنسیتی و اسلام.....
۳۸.....	معنویت اسلامی و شخصیت‌های مذهبی مجازی.....
۳۹.....	اعتقادات شیعیان در فضای مجازی.....
۴۲.....	فرصت جایگزین.....
۴۲.....	تحول دیجیتال جوامع مسلمان.....
۴۵.....	فصل چهارم: دست‌گاه فتوا؛ هدایت‌گر جهان دیجیتال مسلمانان
۴۵.....	الگوریتم اقتدار و مرجعیت.....
۴۷.....	شخصیت مذهبی آنلاین.....
۵۲.....	ارتباطات مرجعیت دیجیتال.....
۵۴.....	داده‌سازی ضد اسلام.....
۵۶.....	تحقق مرجعیت آنلاین.....
۵۶..... OnIslam.net
۵۷..... IslamQA.info
۵۹..... Darul Ifta Deoband
۶۰..... Sistani.org
۶۲..... Astan Quds Razavi
۶۲..... eShaykh.com
۶۳.....	نتیجه‌گیری.....
۶۵.....	فصل پنجم: جهاد دیجیتالی؛ هشتگ‌ها در میدان نبرد
۶۶.....	ایجاد انگیزه در جهاد.....
۶۷.....	تکامل جهاد دیجیتالی.....
۶۹.....	جهاد دیجیتالی طالبان.....

۷۰.....	جهاد دیجیتالی سومالی
۷۱.....	جهاد دیجیتالی القاعده.....
۷۳.....	جهاد دیجیتالی: سایر مناطق درگیری
۷۳.....	جهاد دیجیتالی فلسطین
۷۴.....	جهاد دیجیتالی در کشور مالی
۷۴.....	یک پارچگی اقلیت‌های مسلمان
۷۵.....	ارزنیابی جهاد دیجیتالی.....
۷۶.....	مطالعه موردی مجله Inspire Magazine
۷۸.....	نتیجه‌گیری.....
۷۹.....	فصل ششم: جهاد دیجیتالی و پیدایش داعش.....
۷۹.....	تعریف خلافت سایبری
۸۰.....	رزمندگان هشتگ
۸۱.....	سبک‌های زندگی جهاد دیجیتالی
۸۲.....	مقابله با جهاد دیجیتالی آنلاین.....
۸۳.....	جهاد دیجیتالی یک پارچه
۸۴.....	نتیجه‌گیری؛ پروسه جهاد دیجیتالی
۸۶.....	جمع بندی

سخن نخست

فضای مجازی زیست بومی است که همزمان با توسعه فزاینده خود، اندیشه حاکم و فرهنگ ممزوج با آن را نیز منتشر می‌کند. جریان تولید اندیشه و پویایی‌های تمدنی حاصل از فضای مجازی، بر کاربر غلبه پیدا می‌کند و می‌تواند هویت او را متحول، متکامل یا متزلزل کند.

لکن از منظری دیگر، فضای مجازی موانع فضای واقعی را در ابلاغ جهانی پیام وحی کاهش داده و بدلیل تنوع نمادهای آن، در اشکال مختلف تصویری، پویانمایی، آواتارها و موارد مشابه از قاصریت بیان کلامی و نوشتاری کاسته و فرصت کم نظیری در تبلیغ دین و پردازش کلام وحی در تکامل ادراکی انسان‌ها فراهم کرده است.

بدیهی است در مواجهه فعالانه و فرصت‌محور با چنین پدیده‌ای، آنچه که اولویت پیدا می‌کند، اندیشه حاکم بر آن است. اندیشه‌ای که علاوه بر وحیانی بودن، سعادت دنیا و آخرت انسان را مد نظر داشته و جزء جزء حرکت انسان را در راستای غایتی بزرگ و روحانی برنامه‌ریزی نماید. اندیشه‌ای که به فضای مجازی تعالی بخشیده و ایده‌های ناب برای تولید فضای مجازی پیشرفته، سالم و مفید داشته باشد. این اندیشه که جز در اسلام و آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام قابل جستجو نیست، دقیقاً نقطه قوت و دست برتر حکومت اسلامی در ارائه فضای مجازی مطلوب به مسلمانان و مستضعفان جهان است.

مرکز ملی فضای مجازی با عنایت به اهمیت این مسئله، «دفتر مطالعات اسلامی و ارتباطات حوزوی» را که وابسته به پژوهشگاه فضای مجازی می

باشد، در شهر مقدس قم راه‌اندازی کرده و در تلاش است تا از این طریق بتواند اندیشمندان و عالمان دینی را در فرآیند تصمیم‌گیری‌های کلان در حوزه فضای مجازی دخالت داده و زمینه را برای ورود نظامند حوزه به عرصه‌های سیاستگذاری نظام فراهم آورد.

یکی از اقدامات دفتر مطالعات اسلامی از بدو شکل‌گیری تاکنون، تدوین گزارش‌های علمی در زمینه مطالعات اسلامی فضای مجازی است. این گزارش‌ها تلاش می‌کنند تا از یکسو، بستری برای آشنایی هرچه بیشتر فضلاء و اندیشمندان حوزوی با پدیده‌ها و اقتضائات عصر فضای مجازی و تاثیرات آن بر ساحت‌های مختلف حیات انسانی فراهم نموده و از سوی دیگر مسئولین و سیاستگذاران فضای مجازی کشور را با ابعاد دینی پدیده‌های دنیای مجازی آشنا ساخته و آن‌ها را در مسیر سیاستگذاری مبتنی بر فقه و شریعت یاری رساند.

سید ابوالحسن فیروزآبادی

دبیر شورای عالی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی

مقدمه

زندگی در فضای مجازی، تجربه انسان هزاره جدید است. استفاده از این فضا در جامعه امروزی به امری اجتناب‌ناپذیر تبدیل شده است و در همه بخش‌های زندگی انسانی اثرگذار بوده و حتی عرصه‌های فرهنگی و دینی را تحت تأثیر خود قرار داده است. از این رو، شناخت کافی از ظرفیت‌ها و تهدیدهای این فضا، می‌تواند ما را در جهت برنامه‌ریزی و مدیریت آن کمک کند.

خداوند دین اسلام را به عنوان آخرین و جامع‌ترین آیین برای هدایت جامعه فرستاده و حوزه مدیریت فرهنگی جامعه را پس از دوره معصومان علیهم‌السلام، برعهده رهبران مذهبی نهاده است. با توجه به تغییر فضای زیست بشری که به فضای مجازی متمایل گردیده، لازم است این رهبران شرایطی را فراهم کنند که مرجعیت دینی را در این فضا که شامل تفسیر، تبیین، انتشار و پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات است، در عصر پیشرفت فناوری برعهده بگیرند و لازمه این مسئله، شناخت کافی از این فضا و ظرفیت‌های اثرگذار آن است.

گری بونت،^۱ استاد دانشگاه ولز در رشته مطالعات اسلامی است. او در مقاطع مختلف تحصیلی تدریس و در سمت‌های آموزشی گوناگونی اشتغال دارد. بونت بیش از بیست سال در حوزه اسلام‌شناسی پژوهش کرده و در سابقه خود، عضویت در گروه مدیریتی مطالعات دینی و فلسفی، و عضویت در شورای مستشاری مطالعات اسلامی را دارد. او هم‌اکنون عضو شورای مستشاری جامعه مطالعات اسلامی انگلستان و عضو شورای جامعه مطالعات خاورمیانه این

1. Gary R. Bunt.

کشور است. بونت پژوهشگری بلندپایه است که عمده تحقیقات او درباره بررسی اثر اینترنت و شبکه اجتماعی بر اسلام و جامعه مسلمانان و نیز بررسی روش‌های مواجهه جوامع اسلامی با مدرنیته است. او در این مسیر، پایه‌گذار روش‌شناسی جدیدی بوده است که می‌تواند سنگ بنای مطالعات اسلام و اینترنت باشد و در این حوزه فعالیت‌های پژوهشی گسترده‌ای دارد. او در زمینه مطالعات اسلامی پنج اثر را نگاشته است: هشتگ اسلام^۱، اسلام در عصر دیجیتال^۲، بازگشت به خانه اسلام^۳، ادیان جهان^۴، و اسلام راستین پژوهشی در باب اسلام، مسلمانان و اینترنت^۵.

کتاب Hashtag ISLAM به بررسی دیدگاه‌ها و رویکردهای مختلف درباره تأثیر فضای مجازی بر مسئله مرجعیت دینی و اقتدار رهبران مذهبی اشاره و نحوه تعامل رهبران مذهبی را با مخاطبان خود در سطوح مختلف بررسی کرده است که ضمن آن به بررسی نحوه مدیریت و کنترل فضای مجازی از سوی دولت‌های اسلامی پرداخته و دو کشور عربستان سعودی و ایران را برای نمونه مطرح کرده است.

او در بخشی از این کتاب، به نقاط قوت و ضعف گسترش فضای مجازی در جوامع دینی اشاره کرده و سهولت رسیدن به پاسخ، صرفه‌جویی در وقت و هزینه، و ناشناس بودن در این فضا را از جهات مثبت برشمرده، و افزایش

-
1. Hashtag ISLAM.
 2. Islam in the digital age.
 3. iMuslims: Rewiring the House of Islam.
 4. World Religions.
 5. Virtually Islamic: Researching Islam, Muslims and the Internet.

آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق، مصرف مواد مخدر و روابط نامشروع را از مشکلات این فضا نام برده است.

نحوه اعمال اقتدار و حاکمیت رهبران مذهبی در فضای مجازی نیز از جمله مطالبی است که نویسنده ذیل عنوان «سازوکار فتوا و اجتهاد» بدان پرداخته و نظر دو مکتب شیعه و اهل سنت را درباره آن بررسی کرده است. مطلب بسیار مهم و اساسی که شاید یکی از اهداف اصلی نویسنده در نوشتن این کتاب باشد، بررسی نقش فضای مجازی در شکل‌گیری و کمک به ادامه فعالیت‌های گروه‌های تکفیری همچون القاعده و داعش است.

بونت در پایان به این نتیجه رسیده که عدم انجام کار گروهی و نبود برنامه‌ریزی بلندمدت از سوی رهبران مذهبی برای استفاده از ظرفیت بسیار بالای فضای مجازی در راستای ارتقای سطح دینی مردم، میدان را برای ظهور گروه‌های به ظاهر اسلامی فراهم کرده است که جبران آن به آسانی میسر نیست. این کتاب در سال ۲۰۱۸ میلادی به زبان انگلیسی نگاشته شده و دارای ۲۱۶ صفحه است. انتشارات دانشگاه کارولینای شمالی آمریکا این اثر را منتشر کرده است.

آنچه ما را به انتخاب این اثر برای ارائه گزارش ترغیب کرد، نکات مهمی بود که در ادامه به آن اشاره می‌کنیم:

الف) بونت را پژوهشگری بلندپایه می‌شناسند که عمده تحقیقات او درباره بررسی اثر اینترنت و شبکه اجتماعی بر اسلام و جامعه مسلمانان و نیز بررسی روش‌های مواجهه جوامع اسلامی با مدرنیته است. او جزء پیشتازان

پژوهش در این عرصه است. لذا مقالات زیادی به مطالب او استناد کرده‌اند و شاخص استنادی دکتر گری بونت ۲۷۹۶ بوده است.^۱

ب) با توجه به اینکه دکتر گری بونت در این حوزه فعالیت‌های پژوهشی گسترده‌ای انجام داده، در این مسیر پایه‌گذار روش جدیدی است که می‌تواند سنگ بنای مطالعات اسلام و اینترنت باشد. لذا این کتاب می‌تواند مرجعی جهت روش‌شناسی مطالعات اسلامی فضای مجازی در غرب باشد و از این رهگذر پژوهشگران مسلمان با بنیان‌های نظری متفاوت و رویکرد مطالعات میدانی و تاریخی پژوهشگران غربی حوزه مطالعات اسلامی فضای مجازی آشنا شوند.

۱. این آمار براساس اطلاعات منتشر شده در سایت گوگل اسکالر تا تاریخ ۴ بهمن ۱۳۹۹ می‌باشد.

در کنار این نکات مثبت، برخی نقدها نیز به این کتاب وارد است که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:
 الف) تکرار و توضیح مکرر برخی مطالب در کتاب، به گونه‌ای که خواننده را به ملال می‌آورد.

ب) نویسنده اصطلاحات جدیدی را در زمینه مطالعات اسلامی فضای مجازی ابداع کرده است که پیش از این سابقه نداشته است. تعداد بالای این اصطلاحات و نامأنوس بودن آن‌ها، سبب شده در برخی موارد خواننده به معنا و مفهوم واقعی مطالب پی نبرد.

ج) برخی مطالب او در مورد جوامع اسلامی جانبدارانه و خطاست. در پایان متذکر می‌شوم که همه نظرات مطرح شده در این اثر مورد تایید دفتر مطالعات اسلامی نبوده و صرفاً به جهت امانتداری در ترجمه نظرات نویسنده بیان شده است. لذا در برخی موارد، نقد و توضیحاتی اندک در پاورقی و یا داخل کروشه قرار داده شده است.

علی مهربانی

دیباچه

این کتاب عنوان خود را از همه‌گیر بودن هشتگ (#) در رسانه‌های اجتماعی گرفته است؛ جایی که از آن برای علامت‌گذاری موضوعات و مطالب خاص در فضای مجازی استفاده می‌شود.

هشتگ اسلام در نظر دارد خوانندگان را به سطح قابل قبول مطالعات اسلامی معاصر برساند؛ جایی که فناوری به قلب معارف دینی سوق پیدا کرده است. هدف از این کتاب جمع‌آوری داده‌های مستند و وقایع مهم فضای مجازی اسلامی به منظور بدست آوردن رویکردهای پیوسته و رو به رشد آن است.

با توجه به ماهیت چندرشته‌ای و میان‌رشته‌ای مطالعات اسلامی، این کتاب طیف وسیعی از دیدگاه‌ها و رویکردها را شامل می‌شود که می‌تواند به رشد آگاهی‌های ما درباره تأثیر اینترنت و مطالعات اسلام کمک کند. اکنون بیش از هر زمان دیگر مردم برای مشاوره و پاسخ به سؤالات مهم مذهبی به اینترنت روی می‌آورند. مستقیماً با علما و مفتی‌ها تماس می‌گیرند یا براساس انواع مدل‌های تفسیری در حال جست‌وجوی بایگانی و بانک اطلاعاتی دیدگاه‌ها هستند. استفاده از اینترنت به حدی رشد پیدا کرده که در برخی مقاطع، مدل‌های سنتی اقتدار دینی را دگرگون کرده، رویکردها و اطلاعات جدیدی را به عنوان جایگزین ارائه می‌دهد. اهمیت اقتدار مذهبی مبتنی بر اینترنت با اجرای سیاست‌های استراتژیک رسانه‌های دیجیتال از سوی دولت اسلامی در سوریه و عراق {داعش} تقویت شده است. این تحولات در هشتگ

اسلام با شناخت تداوم روند آن‌ها توسط القاعده - به اشکال متنوع آن - مورد بحث قرار گرفته است.

هشتگ اسلام حاصل تجزیه و تحلیل روند تکامل جهان دیجیتالی مسلمانان است. هدف از این کتاب ترسیم نقشه درست از رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های اینترنتی است که در برخی موارد به شکل‌گیری جنبش‌های نوپدید دینی و انتشار علوم اسلامی معاصر منجر شده است. این کتاب روند تغییرات شگرف در سبک گفتمان دینی مسلمانان و پیشرفت‌های دیجیتالی جهت تحقق برنامه‌های معنوی، عرفانی و حقوقی آنان را بررسی می‌کند. ساختار کتاب این‌گونه بنیان نهاده شده است:

فصل اول نگاهی به چشم‌اندازهای مربوط به موضوع دارد و رویکردهای نظری را از طیف وسیعی از منابع بررسی می‌کند تا بتواند این کتاب را در چارچوب‌های انضباطی خود قرار دهد.

فصل دوم ارتباط بین رسانه‌های اجتماعی و فناوری اطلاعات را در خصوص عناصر خاص جهان دیجیتالی مسلمانان بررسی می‌کند.

فصل سوم در ادامه فصل دوم به بررسی ابعاد خاص ایمان می‌پردازد.

فصل چهارم به بررسی نمونه‌های متنوع اقتدار مذهبی آنلاین و تاثیر آن در زندگی و آیین‌های مسلمانان می‌پردازد.

فصل‌های پنجم و ششم به ایده‌های مرتبط با جهاد در فضای مجازی پرداخته که ممکن است تنها عنصری کوچک در فعالیت‌های آنلاین باشد، اما بر بسیاری از برنامه‌های مرتبط با اسلام معاصر اثرگذار است.

فصل اول: چشم اندازهای جهان دیجیتال مسلمانان

هشتگ اسلام در دفتر من در دانشگاه ولز نوشته شده است که به خودی خود ممکن است مکانی غیرمعمول برای نویسنده کتابی درباره اسلام معاصر به نظر برسد. در این شهر یک مسجد وجود دارد و من با دانشجویان مسلمان، هم در اینجا و هم در سطح بین الملل همکاری دارم. من تجربه سفر و زندگی در جوامع مختلف مسلمان در انگلستان را دارم؛ با این حال، جوهره این کتاب محتوای مجازی یا دیجیتالی است که من دو دهه درباره آن تحقیق کرده‌ام. علاقه و فعالیت‌های دوران دانشجویی، مرا به تجزیه و تحلیل بیشتر در زمینه کدگذاری و ارائه منابع آنلاین اسلامی متمایل کرد. در همین راستا، من اصطلاح CIEs (فضاهای مجازی اسلامی) را به عنوان مفهوم جامعی برای پوشش طیف وسیعی از فعالیت‌های آنلاین اسلامی ابداع کردم. تمرکز اصلی این کتاب بر دوره میان سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۷ است که مطالب آن از منابع مختلف مرتبط با اسلام و اینترنت به زبان‌های انگلیسی، عربی، ترکی، مالایی و سایر زبان‌ها گردآوری شده است. این اثر جهت تشویق محققان به انجام

مطالعات بیشتر درباره فضاهای مجازی اسلامی و دیگر زمینه‌های زبانی و فرهنگی نگاشته شده است.

شناخت اسلام و اینترنت

دغدغه اصلی من این است که چگونه جست‌وجوهای اینترنتی بر توسعه مرجعیت دینی اسلامی به صورت آنلاین اثر می‌گذارد. امروزه مدعیانی که دارای مهارت دیجیتال و کار با شبکه‌های مجازی و آنلاین هستند، جایگاه منابع و علمای سنتی که پیش از این پاسخ‌گوی سوالات شرعی مسلمانان بودند را گرفته‌اند. افزایش سطح دسترسی به اینترنت و سواد رسانه‌ای جوامع مسلمان، تأثیر عمیقی بر توسعه فضاهای مجازی اسلامی داشته است که می‌توان تأثیر این دگرگونی را به روشنی در گسترش تبلیغ اسلام در جهان و نیز شیوه شناخت جوامع مسلمان از خود مشاهده کرد.

در این کتاب به بررسی نوع تفسیر اسلام و شیوه‌های تبلیغی گروه‌های جهادی {تکفیری}، مانند القاعده و بهره‌گیری آن‌ها از فضای مجازی اشاره شده است. کمپین‌های جهادگرا به وسیله شبکه‌هایی از جمله القاعده تحت تأثیر اینترنت بوده است که باعث ایجاد تفاوت چشمگیر در ایجاد فعالیت‌های اسلامی و رادیکال شدن شبکه‌ها و سازمان‌های جهادی شده‌اند. این گروه‌ها سال‌هاست که از اینترنت به عنوان ابزار لجستیکی و تبلیغاتی خود بهره می‌برند و با استفاده از

قابلیت رمزگذاری و پنهان سازی بستروب، به طرز ماهرانه برنامه های مطبوعاتی را دستکاری و جهان بینی های خود را در سراسر جهان تبلیغ می کنند.

چشم انداز رسانه و ارتباطات

مطالعه اولیه درباره تأثیر رسانه ها از سوی جان دیویی^۱، نشان داد که مردم صرفاً تماشاگر نبوده، بلکه نقش بازیگر را در این میدان ایفا می کنند. همین مطالعه، اساس پژوهش های بعدی درباره رسانه و تفسیر ارتباطات قرار گرفت و تأثیر بسزایی در توسعه پژوهش های نقادانه گذاشت.

رسانه ها به اشکال مختلف، محتوای منطقی و ارتباطی را شکل می دهند؛ زیرا انواع متنوعی از رسانه ها بر ایده ها درباره اسلام و جوامع مسلمان اثر می گذارند. پویایی اینترنت و تنوع فناوری های ارتباطی، سبب تغییر در بیان ارزش های دینی مسلمانان نیز شده است. سؤالی که در این میان پرسیده می شود، این است که آیا اسلامی که به صورت آنلاین در فضای مجازی ارائه می شود، همان اسلامی است که در جهان واقع تجربه شده است یا اینکه باید بین این دو تفکیک قائل شد؟

یورگن هابرماس یکی از متفکرانی است که نقش مهمی در توسعه نظریه های مرتبط با تأثیر رسانه های جمعی در تدوین افکار عمومی ایفا کرده است. تحقیق او ذیل نظریه تحول ساختاری که به تبیین رابطه پویایی تبلیغات و افکار عمومی می پردازد، بیانگر این است که وقتی رسانه های جمعی با دلیل

1. John dewey

و برنامه قبلی وارد میدان اطلاع‌رسانی شوند، می‌توانند هدایت و کنترل افکار عمومی را برعهده بگیرند. اهمیت رسانه به‌عنوان ابزاری برای اثرگذاری در حوزه عقاید منجر به فرسایش دیدگاه‌های انتقادی شده است. برخلاف حوزه عمومی که اجازه می‌دهد یک عقیده در حال تکامل باشد.

در عرصه رسانه‌های دینی، بازیکنان اصلی سعی دارند با استفاده از این فناوری اهداف دینی، از جمله دفاع از دیدگاه‌های خاص و پیروی از جهان‌بینی‌های مورد نظر را محقق کنند. آن‌ها منابع و تأثیرات کلیدی خاص اسلامی برای توسعه عقلانیت در حوزه ارتباطات را ترسیم می‌کنند و استدلال‌هایی را برای دستیابی به یک پارچگی برداشت‌های مذهبی در بین مردم به‌کار می‌برند تا ابعاد مختلف اطلاعات عینی و واقعی در خصوص ارزش‌های اصلی مذهبی در حوزه‌های عمومی اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. امروزه عناصر کنترل‌کننده در بسترو ب به‌شدت می‌توانند در ارائه چهارچوب‌های خاص نظری از طریق سانسور و فیلتر کردن اطلاعات در سطح کشور، نقش ایفا کنند.

دیدگاه‌های مربوط به اسلام، مسلمانان و اینترنت

هدف این کتاب مروری بر فعالیت‌های انجام‌شده از سوی دانشمندان در حوزه مطالعات اسلامی در فضای مجازی است. از جمله مطالب مهمی که تحت عنوان «مطالعات اسلامی فضای مجازی» به آن پرداخته خواهد شد، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: شناخت آکادمیک از اهمیت اینترنت به‌عنوان ابزاری برای گفتمان اسلامی، تأمین مالی اسلامی، بازی‌های آنلاین

مرتبط با اسلام، نقش فضای مجازی درباره پوشش اسلامی و بررسی چگونگی تأثیر رویکردهای مربوط به جنسیت.

نقش اینترنت در تغییر دنیای مسلمانان معاصر قابل انکار نیست. نمونه بارز آن را می‌توان در جنبش‌های سیاسی و اجتماعی در کشورهای عربی مشاهده کرد. افزایش چشمگیر استفاده از اینترنت در این کشورها سبب شده مطالعات درباره تأثیر اینترنت بر جوانان، دین‌داری مردم و ارزش‌های خانوادگی گسترش یابد. از آن جاکه پس از حوادث یازده سپتامبر آمریکا، مسلمانان به تروریست بودن متهم شدند، مطالعات درباره فعالیت‌های اینترنتی گروه‌های جهادگرا می‌تواند، مسلمانان را از این اتهام برهاند و به مقابله با رسانه‌هایی بپردازد که به نفرت‌پراکنی علیه جهاد آنلاین دامن می‌زنند.

نتیجه‌گیری

هشتگ اسلام بازتاب مطالب گسترده و به هم تنیده در حال ظهور است که در پاسخ به تغییرات دینی، اجتماعی و تکنولوژیکی در کشورهای مسلمان نوشته شده و نشان می‌دهد که چگونه کار در این موضوع چندرشته‌ای و میان‌رشته‌ای در حال جریان است. فصل بعد به بیان چگونگی دسترسی به منابع اطلاعاتی، رسانه‌های اجتماعی و انواع فناوری می‌پردازد؛ زیرا رابطه مستقیمی میان این عناصر و شناخت بهتر عنوان «مطالعات اسلامی فضای مجازی» وجود دارد.

فصل دوم: تغییر فضاهای دیجیتال؛ اسلام، فناوری و رسانه‌های اجتماعی

تصور دنیای امروز بدون رسانه‌های اجتماعی دشوار است چراکه فضای مجازی در بسیاری از عرصه‌های زندگی انسان ورود پیدا کرده است. افزایش دسترسی به اینترنت و استفاده از ابزارهایی مانند توئیتر، فیسبوک، اسنپ‌چت، واتساپ و اینستاگرام، رسانه‌های اجتماعی را به پدیده‌ای جهانی تبدیل کرده است. اهمیت یک هشتگ که به سرعت و به شکل گسترده در دسترس مخاطبان قرار می‌گیرد، به همان اندازه که در بازاریابی مفید است، برای بیان هویت اسلامی نیز مؤثر واقع شده است؛ زیرا درست است که اسلام و معارف آن روشن و شفاف هستند، ولی باید رویکردهایی در پیش گرفت که پیام‌های اسلام نیز به همین روشنی به دست مخاطبان برسد.

شناخت حوزه‌های رسانه‌های اجتماعی اسلامی

سوال اینست که آیا می‌توانیم بدون مراجعه به اینترنت و رسانه‌های اجتماعی شناخت مناسبی از حوزه‌های سیاسی و مذهبی در کشورهای مسلمان داشته باشیم؟ بررسی رسانه‌های اجتماعی در کشورهای مسلمان، بیانگر آن است که از جمله مهم‌ترین بازیگران عرصه مفاهیم ارزشی و مذهبی، رسانه‌های اجتماعی هستند. یکی از نمونه‌های بهره‌مندی از فضای مجازی را می‌توان در انقلاب سبز {فتنه سال ۱۳۸۸} ایران در سال ۲۰۰۹ و انقلاب‌های کشورهای عربی خاورمیانه مشاهده کرد که مردم معترض با استفاده از فیسبوک و انقلاب توئیتری فراخوان‌های تجمعات خود را منتشر می‌کردند و با پخش مجدد کلیپ و گزارش‌های خبری در اینترنت و راه انداختن هشتگ در فیسبوک و توئیتر، بر اعتراض‌ها در کشورهای تونس، مصر و لیبی اثر می‌گذاشتند.

نتایج یک بررسی علمی نشان داد که تا ماه مه سال ۲۰۱۰ بیش از پانزده میلیون کاربر در خاورمیانه و شمال آفریقا از فیسبوک استفاده می‌کردند؛ این در حالی است که فروش روزنامه‌های منطقه به کمتر از چهارده میلیون شماره کاهش یافته بود. یافته‌های یک نظرسنجی در سال ۲۰۱۶ نشان داد که کاربران ۱۸ تا ۳۵ ساله توئیتر، روزانه از دو تا شش ساعت از این سیستم عامل استفاده می‌کردند؛ در حالی که کاربران قدیمی‌تر بین ۳۶ تا ۵۶ ساله، از سی دقیقه تا دو ساعت در روز از توئیتر بازدید می‌کردند. این در حالی است که دغدغه‌های مذهبی که از طریق این پیام‌رسان‌ها مورد بحث قرار می‌گیرند، جزء کوچک، اما قابل توجهی از ارتباطات برخط را تشکیل می‌دهند.

پیشرفت تجارت فناوری نقش مهمی در افزایش اثرگذاری بر حوزه محتوای رسانه‌ای دارد. برای نمونه، سرورهای مستقر در کشور اردن به دلیل رونق تکنولوژیکی که در بهار عربی اتفاق افتاد، میزبان مقادیر قابل توجهی از محتوای ارائه شده در کشورهای عربی بودند. اتحادیه بین‌المللی ارتباطات از راه دور یادآور شد که تا سال ۲۰۱۵، اردن میزبان حدود سه چهارم از محتوای عربی در اینترنت بوده است. این یک حوزه سودآور و بانفوذ است که می‌تواند فراتر از مرزهای سنتی ژئوپلیتیک بوده، پیامدهای قابل توجهی در فضای مجازی اسلامی^۱ را به دنبال داشته باشد.

میزان دسترسی به اینترنت، عامل اصلی در توسعه بازارهای اینترنتی است که دارای دو جنبه مثبت و منفی است. جنبه مثبت آن این است که می‌توان صدای هرکس را حتی در مناطق دورافتاده به گوش دیگران رساند، اما نکته منفی آن این است که منافع اجتماعی و اسلامی را به خطر می‌اندازد؛ زیرا محتوای بسیاری از سایت‌ها مغایر با فرهنگ اسلامی است.

نظارت و کنترل در رسانه‌های اجتماعی

اگرچه پایین بودن هزینه و در دسترس بودن فناوری اطلاعات، زمینه مناسبی را برای انتشار محتوای فرهنگی فراهم آورده است، ولی باید برای جلوگیری از انتشار مطالب نامناسب و خلاف هنجارهای اجتماعی و اسلامی، از ابزار سانسور و محدودیت استفاده کرد. همچنین می‌توان از مجازات‌های حقوقی

1. Cyber-Islamic Environments (CIEs).

برای منتسرخندگان مطالب نامناسب بهره برد؛ مانند مجازات کیفی حسین درخشان^۱، وبلاگ نویس ایرانی. کانادایی که به خاطر انجام فعالیت های آنلاین خلاف قوانین کشور ایران، به مجازات قابل توجهی محکوم شد که البته در سال ۲۰۱۴ آزاد گردید.

مسئله کنترل و نظارت بر اطلاعات، سابقه ای طولانی در فضای اینترنت دارد و مختص کشورهای مسلمان نیست. هر کشوری به مقتضای قوانین و فرهنگ خود، دسترسی مردم را به برخی مطالب محدود می کند. برای نمونه، مقامات دولت کویت طرح نظارت بر پست های توییتر و مراجعه به متخلفان برای پیگرد قانونی آن ها را در دستور کار خود قرار دادند. دولت ترکیه نیز یک برنامه محدودکننده را معرفی کرد که نه تنها محتوای مستهجن را مسدود می کرد، بلکه محتوای ضدآنتاتورک و حامیان فتح الله گولن را نیز محدود می ساخت. حتی در کشوری مانند افغانستان نیز این سانسور اعمال گردید و جالب است که واکنش های مثبت در حمایت از سانسور یوتیوب، حتی در بین جمعیت جوان نیز دیده شد. دولت پاکستان نیز توییتر را به دلیل انتشار تصاویر توهین آمیز به پیامبر اسلام ﷺ مسدود و شکایت خود را به اینترپل ارسال کرد، البته نتوانست توییتر را به حذف توییت های توهین آمیز وادارد.

۱. حسین درخشان متولد ۱۷ دی ۱۳۵۳ ملقب به (hoder)، وبلاگ نویس و روزنامه نگار ایرانی-کانادایی است. وی در ۱۱ آبان ۱۳۸۷ دستگیر و به جرم همکاری با دول متخاصم، تبلیغ علیه نظام اسلامی، تبلیغ به نفع گروهک های ضدانقلاب، توهین به مقدسات، راه اندازی و مدیریت سایت های مبتذل و مستهجن به ۱۹ سال و ۶ ماه حبس و ۵ سال محرومیت از عضویت در احزاب و فعالیت در رسانه ها محکوم شد. او هفت سال بعد، در ۲۸ آبان ۱۳۹۴ آزاد شد. وی هم اکنون در لندن اقامت دارد.

نظارت و کنترل در عربستان سعودی

بیشترین حجم استفاده از اینترنت در عربستان را استفاده از رسانه‌های اجتماعی به خود اختصاص داده است. طبق آماري که در سال ۲۰۱۶ میلادی منتشر شد، عربستان سعودی ضریب ۲۵ درصد نفوذ در فیسبوک (۷,۹۶ میلیون کاربر) و ۲۰ درصد نفوذ در توئیتر (۶,۳۷ میلیون کاربر) را دارا بود؛ همچنین در سال ۲۰۱۲ میلادی شهر ریاض فعال‌ترین شهر در استفاده از توئیتر در خاورمیانه شناخته شد.

ارتباط بین دسترسی بهتر و تغییر فرهنگی را در عربستان سعودی می‌توان از هر نظر حس کرد. دو گروه از فعالان فرهنگی در این باره با هم رقابت دارند که برخی معتقدند نباید به سمت افزایش استفاده از اینترنت رفت؛ چون باعث تغییر فرهنگ می‌شود و در مقابل، برخی دیگر بر این باورند که با وجود استفاده از اینترنت، بسیاری از جوانان سعودی به فرهنگ خود متعهد بوده، به آن افتخار می‌کنند؛ حتی کسانی که خواهان تغییر هستند می‌گویند باید این تغییر به تدریج اتفاق بیفتد.

مسئله‌ای که سبب نگرانی مسئولان سعودی شده، این است که مردان بیشتر از زنان از اینترنت استفاده می‌کنند و این امر به اختلاط و نزدیکی بیشتر بین مردان و زنان و در نتیجه، فرسایش ارزش‌های فرهنگی و مذهبی می‌انجامد. یکی از آثار مثبت استفاده از فضای مجازی در عربستان، به راه افتادن کمپین یوتیوب در سال ۲۰۱۰ درباره رانندگی زنان بود که خانم منال الشریف با انتشار کلیپ رانندگی خود در فضای مجازی سبب افزایش فشار به دولت سعودی

برای اعطای جواز رانندگی به زنان شد و در نهایت به صدور فرمان سلطنتی در خصوص جواز رانندگی زنان انجامید.

فیلترینگ و سانسور، انواع مختلفی را تا به حال تجربه کرده است. در سال ۲۰۱۰ عربستان سعودی در واکنش به صفحاتی که به نظر، ضداسلامی می‌رسید، فیسبوک را مسدود و به‌طورموقت بست و همین اعمال محدودیت در سال ۲۰۱۱ افزایش بیشتری یافت. در سال ۲۰۱۴ به دنبال فرمان سلطنتی و اقدامات وزارت کشور عربستان، قانونی مصوب شد که برطبق آن، هرگونه انتقاد برضد دولت را تروریسم رسانه‌ای معرفی کرد و به موجب آن، منتشرکنندگان این مطالب در حکم تروریست قرار می‌گرفتند.

فعالیت در رسانه‌های اجتماعی به‌ویژه با محتوای مذهبی، موجب شده برخی از افراد در عربستان تحت پیگرد قانونی قرار بگیرند. یک روزنامه‌نگار سعودی پس از توییت درباره پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ارتداد محکوم شد. او که قبلاً نیز به دلیل همین جرم از مالزی تبعید شده بود، در نهایت با اعتراضات بین‌المللی در سال ۲۰۱۵ به پنجاه ضربه شلاق محکوم گردید.

جمهوری اسلامی ایران

در رویکردهای مربوط به تلاش برای کنترل اینترنت، موضوعات مشترکی بین عربستان و ایران وجود دارد، اما برخی رویکردهای فناوری ایران در فیلترینگ و مدیریت فعالیت‌های مجازی متفاوت بوده است. ایران در سال ۲۰۱۷ با جمعیت بالغ بر ۷۹ میلیون نفری از پایگاه بالقوه و قابل توجهی برای استفاده

از رسانه‌های اجتماعی برخوردار بود. در سال ۲۰۱۶ تلگرام که محبوب‌ترین رسانه اجتماعی در ایران بود، به دلایلی فیلتر شد. این در حالی بود که پس از تلگرام، واتساپ و اینستاگرام در رتبه‌های بعدی در میزان استفاده قرار داشتند. ایران به دنبال ایجاد زیرساخت‌های اینترنتی خاص در کشور خود بوده تا در برابر تأثیرات خارجی مصون باشد و این نشان‌دهنده تحولات سیاسی بین‌المللی و منعکس‌کننده نگرانی‌های اجتماعی است که فراتر از مسئله اینترنت می‌باشد. هدف از ایجاد این زیرساخت‌ها، افزایش سرعت و کنترل آسان‌تر بر فضای مجازی مورد استفاده کاربران ایرانی است. در همین راستا، دولت ایران اعلام کرد که شرکت‌های اینترنتی بین‌المللی در صورت پیروی از قوانین فرهنگی این کشور می‌توانند بدون مانع در ایران فعالیت کنند.

جایگزین‌های رسانه‌های اجتماعی اسلامی

نگرانی درباره ماهیت محتوای اسلامی رسانه‌های اجتماعی، به توسعه جایگزین‌هایی انجامید که بر محتوای اسلامی متمرکز باشند. برنامه‌هایی مانند MillatFacebook و Salam world که در پاکستان تولید شدند، تأثیر محدودی داشتند. در سال ۲۰۱۵ شبکه اجتماعی Muslim Face اعلام موجودیت کرد که هدف آن، نزدیکی هرچه بیشتر مسلمانان از طریق ویژگی‌های هوشمند این

۱. طی آشوب‌های خیابانی ۸ دی سال ۱۳۹۶ (۲۹ دسامبر ۲۰۱۷) تلگرام به مدت بیش از یک هفته از دسترس کاربران ایرانی خارج شد و در تاریخ ۲۳ دی ۱۳۹۶ مجدداً در دسترس کاربران قرار گرفت. در نهایت این شبکه اجتماعی در ۱۰ اردیبهشت ۹۷ (۳۰ آوریل ۲۰۱۸) به دستور مقام قضایی از دسترس کاربران خارج شد.

شبکه، مانند اعلام وقت نماز و فیلترینگ برای اطمینان از عدم ارتباط با جنس مخالف بود. در سایر کشورها مانند ایران، مصر و اندونزی نیز شبکه‌هایی برای تبادل اطلاعات در فضای مجازی ایجاد شد که با وجود دارا بودن بسیاری از ظرفیت‌ها، باز هم نتوانستند استفاده از فیسبوک، توئیتر و سایر انواع رسانه‌های اجتماعی را از بین ببرند. کشورهای مسلمان برای در دست گرفتن بازار خدمات آنلاین در فضای مجازی، به ارائه برنامه‌هایی در قالب سیستم عامل‌های ios و اندرویدی و اپل رو آوردند که از قابلیت‌های بیان احکام حج، زکات، ماه رمضان، دعا و تلاوت قرآن برخوردار بودند؛ تاجایی که شرکت گوگل قابلیت قبله‌نمایی را نیز به امکانات خود اضافه کرد.

ارائه‌گفتمان دینی چندرسانه‌ای در قالب برنامه‌های آنلاین، سبب رشد سریع دامنه اطلاعات مخاطبان شد که این امر سبب تغییرات چشمگیری در چهارچوب‌های اقتدار دینی، حتی در مناطقی گردید که دسترسی نسبتاً کمی به اینترنت داشتند. از همین رو، رسانه‌های اجتماعی به یکی از محرک‌های اصلی در بسیاری از زمینه‌های مورد علاقه مسلمانان تبدیل شده‌اند.

فصل سوم: وضعیت به روزرسانی

ابعاد اسلامی خدا باوری در فضای مجازی؛ مسلمانان متحد دیجیتالی در این فصل، چگونگی تأثیر اینترنت در پویایی مباحث دینی و اعتقادی اسلامی با تفکیک بین مطالب آفلاین و آنلاین بررسی خواهد شد. اهمیت این بحث بدین خاطر است که مسائل مطرح شده به عنوان دیدگاه اسلام، به سرعت در فضای مجازی منتشر می شود و همین امر سبب ایجاد نگرانی هایی در مقامات مذهبی شده و آن ها را به سمت تجزیه و تحلیل این مطالب سوق داده است.

نتیجه این بررسی ها به شکل گیری دو جریان انجامیده است. جریان اول معتقدند مناطق اسلامی باید فاقد فناوری دیجیتالی باشد و جریان دوم بر این باور است که وجود این فناوری برای تحقق احکام و خواسته های اسلام ضروری است. مسلمانانی که در فضای دیجیتال فعالیت دارند، خواستار به روزرسانی اطلاعات و پاسخ گویی به سؤالاتشان هستند؛ به همین دلیل، رسیدن به تعادل میان فعالیت های مذهبی آنلاین و سایر انواع زندگی دیجیتال می تواند دشوار یا ناممکن به نظر برسد. البته استفاده از برنامه های مجازی اسلامی می تواند

برای یادآوری وظایف دینی به افراد مشغول کار یا کسانی که به هر دلیلی قادر به حضور فیزیکی در بناهای مذهبی یا تعامل حضوری نیستند، کمک کند. از آنجاکه فعالیت‌های فضای مجازی گستره بسیار زیادی را در برمی‌گیرد، چند سؤال در این بخش ذهن ما را به خود مشغول می‌کند. بخشی از فعالیت‌های آنلاین در فضای مجازی به خرید، گفت‌وگو و استفاده از مطالب سرگرم‌کننده اختصاص دارد؛ آیا می‌توان این علایق را از فعالیت‌های صرفاً مذهبی در فضای مجازی تفکیک کرد؟ چه کسی وظیفه نظارت بر سایت‌های متنوعی را که به پاسخ‌گویی به سؤالات اسلامی می‌پردازند، برعهده دارد؟ در پاسخ به درخواست‌های متعدد کاربران برای ایجاد محتوای اسلامی و افزایش ضریب استفاده از مطالب آنلاین در فضای مجازی، آیا پتانسیل کاربرد دین در زندگی روزمره نیز افزایش یافته است؟

سخن درباره جوانب منفی و مثبت استفاده از فضای مجازی بسیار است. جنبه مثبت آن، تسهیل فعالیت‌های مذهبی در بستر وب است. لس آنجلس تایمز گزارش داد در سال ۲۰۱۴ رئیس‌جمهور ایران حسن روحانی اظهار داشته است که باید اینترنت را به عنوان فرصتی بینیم و به حق شهروندان خود برای اتصال به شبکه جهانی احترام بگذاریم. در طرف مقابل، یکی از بسترهایی که برخی آن را به عنوان نکته منفی استفاده از فضای مجازی مطرح می‌کنند، تجارت در این بستر است که گمان می‌کنند تعارضی بین معنویت و سرمایه‌داری ایجاد می‌کند اگرچه این سخن صحیح نمی‌باشد؛ زیرا بسیاری

از مدل‌های تجارت اسلامی با رویکرد حلال مطرح شده و امکان استفاده از آن در فضای مجازی نیز وجود دارد.

ابزار دیجیتالی نشر معارف قرآنی

از زمانی که قرآن بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد، کارهای مختلفی از قبیل حفظ، نوشتن بر استخوان و کاغذ، و تلاوت مداوم صورت پذیرفت تا اسلام در سایه آن گسترش یابد و معارف الهی نشر پیدا کند. امروزه با دیجیتالی شدن زندگی مردم، محتوای قرآنی به صورت یک پارچه در فضای مجازی منتشر شده است که شامل ارائه تفسیرها، توصیه‌ها، منابع، قرائت‌های چندرسانه‌ای و عقاید یا احکام مذهبی می‌شود. مطالب بارگذاری شده در سایت‌ها به نسبت مخاطبان آن‌ها می‌تواند متفاوت باشد. این سایت‌ها تعداد زیادی از خدمات آنلین را ارائه می‌دهند و از طریق بیان ترجمه قرآن می‌توانند مخاطبان خود را با ارزش‌های اصیل اسلامی آشنا کنند. هنگامی که تحقیقات من درباره اسلام و اینترنت در دهه ۱۹۹۰ آغاز شد، فقط چند سایت مرتبط با قرآن وجود داشت، اما اکنون هزاران نفر در این زمینه مشغول فعالیت هستند. برای نمونه، می‌توان به سایت Islamawakened.com اشاره کرد که در سال ۲۰۰۳ میلادی افتتاح شد و امروز قادر است ترجمه قرآن را به ۱۱۵ زبان ارائه کند و ۲۶ نوع تلاوت را نیز بارگذاری کرده است.

در دهه ۱۹۹۰ میلادی سایت suralikeIt اقدام به جعل و تحریف برخی از آیات قرآن نمود. هرچند دانشگاه الازهر مصر پیش از این در برابر فناوری

اینترنت مقاومت می‌کرد، جهت مقابله با مطالب سایت مذکور و ارائه نسخه‌های خطی آنلاین دستور راه‌اندازی سایت اینترنتی را صادر کرد.

گروه‌هایی که از فرصت‌های اعمال نفوذ مذهبی در فضای مجازی بهره می‌برند، نگرانی‌هایی درباره مطالب ارائه شده در قالب مشاوره و آموزش مجازی معارف اسلامی مطرح می‌کنند؛ زیرا پس از افزایش تقاضا در این فضا، بسیاری از افراد و مؤسسات به انتشار مطالب اسلامی روی آورده‌اند. البته این نکته قابل توجه است که همین افزایش تقاضا، سبب افزایش نظارت‌ها بر مطالب منتشر شده در این فضا نیز شد و تأثیر مثبتی بر ارائه اسلام شیعی داشت که نمونه بارز آن، راه‌اندازی وب‌سایت الاسلام است که در سال ۱۹۹۸ به وسیله کتابخانه دیجیتال اهل بیت علیهم‌السلام ساخته شد. نکته قابل ذکر اینکه، بخش عمده‌ای از فضای مجازی شیعه به شیوه‌ها و دستگاه‌های آوایی مختلف تلاوت قرآن پرداخته است.^۱

فعالیت در فضای مجازی اسلامی، نشان‌دهنده نوآوری و انعطاف‌پذیری مسلمانان در پاسخ به تغییر الگوی مصرف دیجیتال است. اگرچه خلأهای موجود در بازار اطلاعاتی این فضا به‌طور مداوم در حال پر شدن و چاره‌اندیشی است، ولی جای نگرانی نیست؛ زیرا این امر پایه‌های فناوری مذهبی را برای دنیا‌های دیجیتال، آینده مسلمانان و نسخه‌های زندگی اسلامی مجازی شکل می‌دهد.

۱. ایشان ادعای بدون‌سندی را مطرح کرده است زیرا با یک جستجوی ساده در پایگاه‌های شیعه در می‌یابیم که بسیاری از مطالب مفید در همه زمینه‌های عقیدتی، اخلاقی، حقوقی، تفسیری و بسیاری از علوم انسانی دیگر به اشتراک گذاشته شده است و فقط به تلاوت‌های قرآن اکتفا نشده است.

حجم زیادی از تولیدات فضای مجازی اسلامی مربوط به مناسک حج است. در این بستر طیف گسترده‌ای از محصولات برای استفاده زائران در ایام حج مانند برنامه‌های تشریح مناسک در جهت سازمان‌دهی زیارت مقبول و برنامه‌های مکان‌یاب با بهره‌گیری از فناوری‌های GPS فراهم شده است. با این حال به گفته منتقدان، وجود تلفن‌های همراه می‌تواند از ابعاد معنوی حج و عمره بکاهد؛ چون حجاج محدودیت‌های استفاده از آن را در اماکن مقدس رعایت نمی‌کنند. سخن یکی از منتقدان جالب است که گفت: «چگونه می‌توانید در انجام نماز و طواف دور کعبه تمرکز داشته باشید وقتی که مردی جلوی شما با تلفن همراه در حال صحبت با همسرش است؟»

استفاده از فناوری دیجیتال در فضاهای مقدس مانند مسجد، بخشی اساسی از توسعه مساجد است که از سوی علما و دولت‌های مذهبی مثل امارات نیز حمایت شده است؛ البته باید به جنبه‌های مختلف استفاده از این ابزار در مساجد، از جمله اخلاق، رفتار و معنویت نمازگزاران نیز پرداخته شود.

تجلیل از زندگی آنلاین مسلمانان

فناوری اینترنت در بسیاری از جنبه‌های زندگی روزمره مسلمانان، از جمله رویدادها و ایام خاص، مانند ماه رمضان، کاربردهای قابل توجهی پیدا کرده است که هم از نظر ارائه مطالب مذهبی و هم کسب درآمد، فرصت بسیار مناسبی در اختیار ارائه‌دهندگان سرویس‌های آنلاین قرار داده تا در ساعاتی که استفاده از تلفن همراه به اوج خود می‌رسد، با انتشار تبلیغات، درآمدی کسب کنند. گوگل و

یوتیوب که از بازیگران مهم بین‌المللی این فناوری هستند از فرصت ماه رمضان برای کسب درآمد بیشتر بهره جستند و در همین راستا در ماه رمضان سال ۲۰۱۱ و با همکاری دولت سعودی، بخش‌هایی را متناسب با ماه رمضان راه‌اندازی کردند. همین حجم بالای اطلاعات منتشرشده و تعدد برنامه‌های آنلاین در ماه رمضان، فضای مناسبی برای دفع حجم‌ها علیه اینترنت و فضای مجازی فراهم کرد.

پیدایش اسلام آنلاین

فناوری‌های آنلاین فرصت‌های جدیدی پیش روی صاحب‌نظران برای برنامه‌ریزی مجدد درباره فضای مجازی اسلامی قرار داده است. برنامه‌هایی مانند اسکایپ فرصت‌های بیشتری برای تماس و تعامل اشخاص به وجود آورده است. برای نمونه، خانمی به اسم مریم - با نام اصلی مولی - ساکن ایالت آرکانزاس می‌گوید: نزدیک‌ترین مسجد به خانه من بیش از صد مایل فاصله دارد و با هیچ مسلمانی از نزدیک و رودررو برخورد نداشته‌ام، ولی با دیدن فیلم‌های یوتیوب و گروه‌های فیسبوکی، با اسلام آشنا شده و آن را برگزیدم. این نمونه، به خوبی نقش مثبت اینترنت را در جهان امروز آشکار می‌کند که چگونه شخصی بدون اینکه پای خود را در مسجد بگذارد، از طریق فضای مجازی با آن مکان ارتباط برقرار می‌کند.

اسلام، روابط و اینترنت

مباحث مرتبط با موضوعات اسلام، جنسیت و تمایلات جنسی بر سایر مسائل مذهبی منتشرشده در اینترنت غلبه پیدا کرده است. اینترنت یکی از عناصر مهم در ایجاد روابط برای افراد داخل و خارج از هنجارهای اسلامی است. برای مثال، ازدواج آنلاین. اگر صرف دوست‌یابی نباشد. مؤلفه‌ای مهم برای جوامع است که می‌تواند نتیجه اقتصادی نیز به همراه داشته باشد. برخی سایت‌ها در زمینه همسریابی در بین مسلمانان فعالیت دارند که با قرار دادن فیلترهای متعدد براساس ارزش‌های مذهبی و پیشینه‌های فرهنگی و شغلی، موارد مناسب را به اشخاص معرفی می‌کنند؛ مانند سایت singlemuslim که مدعی است در سال ۲۰۱۴ بیش از یک میلیون عضو داشته و هر روز چهار ازدواج ثبت کرده است. در کشور ایران یک سایت همسریابی راه‌اندازی شد که به افراد این امکان را می‌داد که بدون ارائه عکس، اطلاعات مدّ نظر را تبادل و همسر دلخواه خود را انتخاب کنند.

نکته قابل توجه دیگر در زمینه ارتباط و اینترنت، مسئله طلاق است که آیا اجرای صیغه طلاق فقط باید حضوری باشد یا اینکه از طریق پیامک، واتساپ، اسکایپ، چت اینترنتی و سایر رابط‌های دیجیتالی نیز ممکن است؟ و همین مسئله، زمینه‌ساز طرح عقاید مختلفی در این موضوع شد.

مسائل جنسیتی و اسلام

یکی از مزیت‌هایی فضای مجازی رساندن صدای اعتراض زنان در خصوص رعایت نشدن حقوقشان به سراسر دنیا است. زنان مسلمان به واسطه ایمنی نسبی فضای مجازی، از مسائل مذهبی و موضوعاتی بحث می‌کنند که البته از طرف برخی از محققان و مسئولان مورد اعتراض قرار گرفته است؛ زیرا آن‌ها معتقدند باید در مکالمات آنلاین، همان قوانین و دستورات دینی را که در ارتباط و گفت‌وگوی حضوری لازم است، رعایت کرد؛ تاجایی که در عربستان سعودی، شیخ سعد الغمدی اظهار داشت، زنان نمی‌توانند بدون داشتن سرپرست وارد اینترنت شوند.

یکی دیگر از کاربردهای فضای مجازی، تبلیغ حجاب با استفاده از تلفیق سبک‌های موسیقی است. خانمی به اسم مونا حیدر، ویدئویی را منتشر کرد که حدود دو میلیون بازدیدکننده در یوتیوب داشت. در سال‌های بعد این امر به وبلاگ‌نویسی و پس از آن به ایجاد صفحات مجازی در اینستاگرام و سایر شبکه‌های مجازی نیز گسترش یافت و سبب ایجاد بازارهای قابل توجه منطقه‌ای و بین‌المللی شد.

ممکن است اختلافات جنسیتی و سنتی در برخی از جوامع مسلمان در فضای مجازی نادیده گرفته شود، اما بازتاب موضوعات و اختلافات جنسیتی «دنیای واقعی» همچنان وجود دارد که مسائل اساسی از قبیل مشاوره و درمان در زمینه‌های اخلاقی و پزشکی را به وجود می‌آورد. این نکته نیز قابل ذکر است که وجود فتوهای متعدد درباره ضوابط استفاده از فضای مجازی، سبب سردرگمی و

در برخی موارد شکایت افراد شده است. این شامل دیدگاه‌هایی درباره ممنوعیت استفاده از دستگاه‌های چندرسانه‌ای می‌شود که می‌تواند به ناامیدی و در برخی موارد به تمسخر نیز بینجامد. برای نمونه، می‌توان به فتوای دو تن از مراجع تقلید شیعه در قم درباره استفاده از فناوری تلفن‌های اینترنتی ۳G و ارتباطات تصویری اشاره کرد. آیت‌الله مکارم شیرازی و آیت‌الله علوی گرگانی فتوایی برضد آن‌ها صادر کردند؛ چون معتقد بودند این فناوری‌ها عفت عمومی را به خطر انداخته و خسارت‌های بی‌شماری به همراه دارند!

معنویت اسلامی و شخصیت‌های مذهبی مجازی

اینترنت بستری را فراهم کرده که می‌توان ضمن آن، اطلاعاتی درباره شخصیت‌های مذهبی، از جمله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت ایشان، پیامبران پیشین، اصحاب، اولیا و دیگر شخصیت‌های مهم پیدا کرد. مطالب قابل توجهی در بانک‌های اطلاعاتی دانشگاهی و کتابخانه‌های آنلاین وجود دارد و محتوای تخصصی‌تر از طریق کانال‌های مختلفی ارائه می‌شود. منابع آزاد اطلاعات مانند ویکی‌پدیا حاوی اطلاعات دقیق و زندگی‌نامه شخصیت‌های مذهبی

۱. از نظر مراجع عظام تقلید شیعه، از جمله آیت‌الله العظمی صافی، استفاده از فضای مجازی برای جهات مشروع و صحیح که موجب فساد عقیده و اخلاق نشود، حرام نیست، بلکه در صورتی که بتوان از آن در جهت تبلیغ و ترویج معارف دینی استفاده کرد مطلوب است. مقام معظم رهبری نیز در دیدار دانشجویان در تاریخ یک خرداد ۱۳۹۶ فرمودند: فضای مجازی از دو جهت فرصت است: یکی اینکه ما مطلع می‌شویم که چه شبهه‌هایی وجود دارد. یکی از مشکلات کار ما این است که ما شبهه‌ها را نمی‌شناسیم. من می‌بینم خیلی از آقایان محترم خب با دانشجو مواجه‌اند، آنچه در ذهن او و در دل او می‌گذرد را نمی‌دانند. ما به برکت فضای مجازی و این رسانه‌ی عظیم عمومی می‌توانیم کشف کنیم که چه چیزهایی امروز مطرح است؛ این یک فرصت بسیار باارزشی است.

و سایر موضوعات مهم است. البته نباید این نکته را فراموش کرد که کسب اطلاعات اولیه درباره شخصیت‌های مذهبی از وبلاگ‌ها، سایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی و کانال‌های غیررسمی می‌تواند مشکل‌ساز باشد؛ به همین دلیل، باید درخصوص اعتبار و صحت منبع و سایتی که از آن استفاده می‌کنیم، اطمینان حاصل کنیم.

اعتقادات شیعیان در فضای مجازی

فضای مجازی توانسته است بستر مناسبی را برای معرفی شخصیت‌های اثرگذار تاریخی و معاصر شیعه فراهم آورد. فرقه‌های مختلف شیعه مانند زیدی، اسماعیلی و دوازده‌امامی با استفاده از این فناوری به بیان آداب و رسوم خود پرداخته‌اند.

در میان مطالب فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، تبلیغ مذهب و برخی شخصیت‌های کلیدی مانند حضرت علی بن ابی‌طالب علیه السلام سبب واکنش‌هایی از طرف مخالفان شیعه شده است که به صورت مجازی به مقابله با این تفکر می‌پردازند. برنامه «چرا من شیعه نیستم؟»^۱ نمونه بارز آن است. شبکه تلویزیونی ahlulBayt برای جلب مخاطب، پخش برنامه‌های مذهبی، از جمله برنامه‌های کودکانه، خطبه‌ها و سایر برنامه‌های رسانه‌ای را در دستورکار خود قرار داده است. اگر بخواهیم به چند نمونه دیگر اشاره کنیم، باید بنیاد امام علی علیه السلام وابسته به دفتر آیت‌الله سید علی حسینی سیستانی و مرکز مطالعات تخصصی

1. why I am not a shia.

آل امام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف را نام برد که در قالب ارائه نقاشی چهره‌های مذهبی، صحنه‌های نبرد و نمادنگاری، مضامین اصلی باورهای شیعه را نشان می‌دهند. البته باید به این نکته توجه کرد که بخش قابل توجهی از محتوای فضای مجازی درباره معرفی و تبلیغ شخصیت‌های کلیدی مذهب شیعه از ایران سرچشمه می‌گیرد. جمهوری اسلامی از دهه نود میلادی به سرعت در استفاده از ظرفیت‌های فضای مجازی در ارائه مطالب تفصیلی درباره زندگی و سیره علمی آیت الله روح الله خمینی بوسیله ارائه محتواهای چندرسانه‌ای موفق عمل کرده است. در سال ۲۰۱۲ اکبر هاشمی رفسنجانی، رئیس جمهور پیشین ایران، فیسبوک را یک نعمت توصیف کرد که توانسته از محدودیت‌های متعارف رسانه‌ای عبور کند. ناگفته نماند که ایران در حال توسعه یک سیستم اینترنت ملی است که هدف آن محدود کردن دسترسی شهروندان ایرانی به اینترنت جهانی برای مدیریت مطالب مخالف منافع ملی است^۱ و به همین دلیل بود که در سال ۲۰۰۹ فیسبوک مسدود شد. در حوزه موسیقی نیز ایران توانسته از ظرفیت این فضا برای تبلیغ عقاید و مواضع سیاسی خود استفاده کند. برای نمونه، می‌توان کلیپ «سپر» را در سال ۲۰۱۶ نام برد که حامد زمانی، خواننده ارزشی ایران در آن به رشادت‌های مدافعان حرم در مقابل داعش اشاره می‌کند

۱. شبکه ملی اطلاعات بستری است امن، پیشرفته و متکی به جدیدترین فناوری‌های نوین و بومی برای تحقق فضای مجازی براساس ارزش‌های والای اسلامی - ایرانی جهت رسیدن به اهداف چشم انداز ایران ۱۴۰۴. هدف این شبکه محدود کردن دسترسی شهروندان ایرانی به اینترنت جهانی نیست، بلکه اهداف مهمی را دنبال می‌کند که برخی از آن‌ها عبارتند از: ارائه خدمات الکترونیک، افزایش سرعت اینترنت، استقلال و عدم وابستگی به اینترنت جهانی، ارزان تر شدن اینترنت، قدرتمندی در برابر سایر کشورها و امنیت اطلاعات کاربران.

یا اجرای موسیقی رب را در سال ۲۰۱۷ از سوی امیر تتلو در عرشه یک کشتی دریایی در خلیج فارس ذکر کرد. البته نکته قابل توجه این است که فقط کشور ایران تبلیغ‌کننده آیین شیعی در دنیا نیست، بلکه کشورهایمانند پاکستان، هند، افغانستان، کویت و یمن نیز با بازگذاری کلیپ‌ها و ویدیوهایی از مراسمات مذهبی شیعیان، به ویژه عزاداری ایام محرم و شهادت امام حسین علیه السلام در نشر عقاید شیعی فعال هستند.

یکی دیگر از مذاهبی که در فضای مجازی فعالیت قابل قبولی دارد، اسماعیلیه است که توانسته با استفاده از ارتباطات اینترنتی، پراکندگی جوامع اسماعیلی را به نوعی یک پارچگی نزدیک کند. در حالی که فقط یک سایت رسمی اسماعیلیه وجود دارد، اما کانال‌های محلی و غیررسمی متعددی هستند که ارزش‌ها، اعتقادات و جنبه‌های معنوی مذهب اسماعیلیه را پوشش می‌دهند و جزئیات آداب و رسوم، تفسیر قرآن و اماکن مقدس آن‌ها را منتشر می‌کنند.

یکی دیگر از گروه‌هایی که از بستر اینترنت برای نشر عقاید خود بهره می‌برد، خوجه‌های شیعه اثنی عشری^۱ هستند که توانسته‌اند در قالب فعالیت‌های بشردوستانه و دوره‌های آموزشی، در کشورهای افغانستان، پاکستان، امارات

۱. این گروه اصالتاً از ایالت گجرات و منطقه کچ هندوستان هستند؛ که پیشتر از آیین هندو به مذهب اسماعیلیه گرویده بودند، در اوایل دهه ۱۸۷۰ به مذهب شیعه اثنی عشری پیوستند. خوجه‌های اثنی عشری در پنج قاره جهان حضور دارند و در هر کشوری جماعات و تشکیلاتی مستقل دارند، فدراسیون جهانی جماعات شیعه خوجه اثنی عشری مهم‌ترین تشکیلات آنان است که جماعات و فدراسیون‌های منطقه‌ای زیر نظر آن فعالیت می‌کنند. دبیرخانه فدراسیون جهانی شیعیان خوجه در لندن مستقر است. دوجی جمال، ملاصغر و حاجی ناجی از شخصیت‌های برجسته‌های خوجه اثنی عشری هستند.

متحده عربی، یمن و در سراسر شمال آمریکا، استرالیا، اروپا و آفریقا نفوذ یابند و عقاید خود را تبلیغ کنند.

فرصت جایگزین

فضای مجازی فرصت مناسبی برای تبلیغ فرقه‌هایی از اسلام پدید آورده که در فضای حقیقی به رسمیت شناخته نمی‌شوند؛ مانند جامعه مسلمانان احمدیه که از شخصیت مذهبی قرن نوزدهم، میرزاغلام احمد پیروی می‌کنند و دارای فهم مسیح‌گونه‌ای از اسلام هستند و از سوی مقامات اهل سنت پاکستان به دلیل عقایدشان مورد آزار و اذیت قرار گرفته‌اند. رهبر فعلی این جنبش، میرزامسرور احمد است که سخنان و فعالیت‌های او در وب‌سایت و توییت‌ش روزانه منتشر می‌شود.

تحول دیجیتال جوامع مسلمان

با بررسی اجمالی مطالب فوق می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که معارف اسلامی به وسیله شبکه‌ها و گروه‌های متنوعی ارائه می‌شود که به شناخت و تفسیر پراکنده از دانش فرهنگی-مذهبی می‌انجامد. این نکته را نیز دریافتیم که اگرچه فناوری‌های مورد استفاده ممکن است عمومی باشند، اما کاربرد آن‌ها بُعدی مقدس نیز دارد. البته این گسترش استفاده از اینترنت در جوامع اسلامی در جهات مختلفی اثرگذار بوده است و در برخی موارد، مانند اعمال

محدودیت و سانسور در استفاده از اینترنت در راستای صیانت از ارزش‌های اسلامی، واکنش‌هایی را به دنبال داشته است که نشان‌دهنده نبودن یک قرائت واحد از اسلام در همه جوامع است.

اوج قدرت رسانه‌های دیجیتال برای ایجاد حساسیت‌های مذهبی را می‌توان در فیلم کوتاهی که در سال ۲۰۱۲ منتشر شد، به وضوح مشاهده نمود. در آن فیلم عامدانه چهره‌ای منفی از حضرت محمد ﷺ نمایش داده شده بود. انتشار این کلیپ به فیلتر شدن اینترنت در مالزی، پاکستان و هند انجامید و بر اعتراضات ضدآمریکایی در یمن، مصر و لیبی نیز تأثیر گذاشت و در لبنان نیز سید حسن نصرالله به بازنشر آن واکنش نشان داد.

اهمیت رابطه دنیای آنلاین و آفلاین از آن جهت قابل توجه است که محتوای دیجیتالی می‌تواند بر رویدادهای دنیای واقعی اثرگذار باشد. زیرا از طریق تولیدات رسانه‌ای می‌توان حساسیت‌ها را التهاب بخشید و آن‌ها را به دلیل مناسبی برای مخالفت تبدیل کرد. نمونه بارز این امر را می‌توان در سال ۲۰۰۵ در واکنش به انتشار کاریکاتور توهین‌آمیز به حضرت محمد ﷺ در روزنامه دانمارکی مشاهده کرد که پخش وسیع آن در سطح جهان به صورت آنلاین، سبب شد این روزنامه و کارکنان آن موردتهاجم افراد جهادی قرار بگیرند. انتشار بعدی این تصاویر در مجله طنز شارلی ابدو فرانسه در ژانویه سال ۲۰۱۵ نیز سبب شد دفتر مجله از سوی افراد مسلح مورد حمله قرار گیرد که به کشته شدن دوازده کارمند مجله و پرسنل امنیتی آن انجامید. اگر بخواهیم به اقتدار مذهبی قبل از دوران شکل‌گیری اینترنت هم نگاهی بیندازیم، باید

به فتوای آیت الله خمینی در نقد کتاب آیات شیطانی سلمان رشدی اشاره کنیم که به وسیله اعلامیه چاپی و دورنگار توانست به سرعت در سطح جهان بازتاب پیدا کند. بنابراین، تغییر در الگوهای انتشار اقتدار مذهبی از چاپ تا تلفن، و از دورنگار به اینترنت، در هنگام ارزیابی تحولات معاصر اسلامی قابل توجه است. این تحول و انتقال چهارچوب‌ها در فصل بعد مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

فصل چهارم: دستگاه فتوا؛ هدایت‌گر جهان دیجیتال مسلمانان

اقتدار و مرجعیت مذهبی، محرک اصلی فضای مجازی اسلامی است. اینکه چگونه سازمان‌ها، نهادها و افراد از انواع رسانه‌های در حال توسعه، برای ترویج جهان‌بینی‌های خاص اسلام بهره‌برده‌اند و چه پاسخ‌هایی درباره موضوعات مهم ارسال شده به مقامات مذهبی بیان کرده‌اند، از جمله مباحثی است که سعی داریم در این فصل به آن بپردازیم.

الگوریتم اقتدار و مرجعیت

این الگوریتم ترکیبی از وحی الهی، برنامه‌نویسی انسانی و سازوکار فتواست که در حال تکامل است. با ظهور اینترنت، مفاهیم جدیدی از اقتدار و هویت مسلمانان ارائه شده که فراتر از چارچوب‌های سنتی، فرهنگی و مذهبی است. این امر نمایانگر تحولی در انتقال دانش اسلامی است؛ زیرا این مرجع دیجیتال می‌تواند با بسیج بی‌واسطه اینترنت برای ترویج جهان‌بینی‌ها و برنامه‌های خاص،

بر شبکه‌های سیاسی و فعال‌سازی آن‌ها اثر بگذارد. برای مثال، درخواست مشاوره در امور مذهبی، یکی از دغدغه‌های اصلی مسلمانان بوده است که برای گرفتن پاسخ از مشاور باید زمان زیادی را سپری می‌کردند؛ درحالی‌که با گسترش اینترنت، این پاسخ‌گویی به سهولت و با کمترین زمان انجام می‌شود. دسترسی آسان به رسانه‌های آنلاین در فضای مجازی اسلامی و گسترش استفاده از آن، به ایجاد مجموعه‌ای از فضاهای عمومی مجازی کمک کرده و به ارائه نقدهای مرتبط با مدل‌های تفسیری حاکم رونق بخشیده است. این امر کنترل قدرت نفوذ مقامات مذهبی را دشوار یا ناممکن ساخته است؛ ضمن اینکه فضای عمومی را فراتر از مرزهای سنتی سیاسی، مذهبی یا جغرافیایی گسترش می‌دهد.

یکی از موضوعاتی که در اقبال کاربران موثر بوده و سبب جذب آن‌ها به این فضا شده است، ناشناس ماندن و امنیت تعامل اجتماعی و شخصی به صورت آنلاین در فضای مجازی است. نکته دیگری که باید بدان تذکر داده شود این است که بمباران اطلاعاتی در این فضا مخاطبان خود را گرفتار خود کرده و بسیار خطرناک است؛ زیرا در روش سنتی برای فهم مطلب جدید نیاز به پشت‌سرگذاشتن دوره‌های تأمل، یادگیری و بررسی داشتیم؛ درحالی‌که در عصر حاضر و مواجهه با این حجم بمباران اطلاعاتی، فرصتی برای تفکر باقی نمی‌ماند. خوانندگان ممکن است عقاید مذهبی را به عنوان یکی دیگر از عناصر و پیام‌های متداول رسانه‌های اجتماعی بپندارند و به سادگی از کنار آن عبور کنند.

شخصیت مذهبی آنلاین

هنگام تعیین صلاحیت مقامات مذهبی مسلمان در فضای مجازی، مانند هر منصب و محصول دیگر، مورد تأیید بودن آن‌ها یکی از دغدغه‌های مهم است. اینکه انتقاد و سؤال کاربران در سایت‌های اسلامی به چه میزان است؟ چه نوع عقاید اسلامی و به وسیله چه کسی جست‌وجو می‌شود؟ خصوصیات فتوای آنلاین چیست؟ از جمله پرسش‌هایی است که باید در این بخش بدان پاسخ داده شود.

در فضای واقعی دسترسی مسلمانان به فضاهای فرهنگی و اسلامی از اهمیت بسزایی برخوردار است. فضای مجازی اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نیست و میزان دسترسی کاربران مسلمان به سایت‌های اسلامی بسیار مهم است. به همین دلیل است که سرمایه‌گذاری قابل توجه مالی در اینترنت به وسیله سازمان‌ها و سیستم‌عامل‌های مختلف اسلامی برای تضمین مزایای ایدئولوژیک اسلامی صورت گرفته است. البته باید این نکته را مدّ نظر قرار داد که تعیین اعتبار یک مقام رسمی آنلاین اسلامی که یک موضوع مهم معاصر مربوط به اسلام را مطرح می‌کند، امری دشوار است. از این رو فعالان، دانشمندان و افراد مسلمان، رویکردهای آنلاین اسلامی را با ابراز نگرانی‌هایی معرفی کرده‌اند. جست‌وجوی درمان‌های اسلامی در قرآن یا در منابع دیگر در اختیار دانشمندان سنتی مسلمان است. برخی خارج از این الگوها معتقدند صلاحیت دارند منابع را با توجه به توانایی‌های خود و بدون مراجعه به مقامات متعارف دینی تفسیر کنند که همین امر اسباب

ابراز نگرانی برخی از مسلمانان را فراهم آورده است؛ زیرا موجب ایجاد ابهام و وارد شدن خدشه به معارف دینی می‌شود.

استفاده از منابع اسلامی در فرایندهای تصمیم‌گیری در مذاهب مختلف، بر ماهیت جوامع مسلمان تاثیر داشته است. درک قدرت معارف اسلامی و رویکردهای مربوط به فرایندهای تصمیم‌گیری در زمینه‌هایی مانند اخلاق، حقوق شخصی، اقتصاد، فناوری، آموزش و پزشکی، پتانسیل استفاده از این ظرفیت‌ها را افزایش داده است.

تعدد مضامین که از مطالعات اولیه من درباره اسلام در فضای مجازی به دست آمده است، هنوز هم در درون من طنین انداز است؛ سؤالاتی از این قبیل که: بهترین توضیحات درباره فضای مجازی اسلامی چیست؟ چگونه مقامات اسلامی آنلاین با موضوعات جدید مورد توجه مسلمانان روبه‌رو می‌شوند؟ چه کسی در تصمیم‌گیری یا ارائه عقیده بر اساس تفسیر منابع اسلامی واجد شرایط است؟ آیا می‌توان از این منابع برای مقابله با فشارهای مختلف بر جوامع اسلامی معاصر استفاده کرد؟ کلید مهم برای بررسی فرایندهای مرتبط با مرجعیت دینی و فهم و درک آن، در گرو شناخت عمیق مفهوم اجتهاد است که البته این امر به بحث‌های سازنده درباره ماهیت مرجعیت و قانون در اسلام بازمی‌گردد. این اصطلاح غالباً، اما نه انحصاری، در متون اهل سنت به عنوان تلاش برای تفسیر عملی از منابع اولیه اسلامی با توجه به شرایط معاصر مورد استفاده قرار می‌گیرد. اجتهاد یعنی رسیدن به بالاترین درجه فهم شریعت. شرع به عنوان قانون الهی در قرآن بیان شده و به وسیله انسان‌ها تفسیر می‌شود تا به عنوان قانون اسلام یا

فقه در جامعه عملیاتی شود. اصطلاح اجتهاد از جهات مختلفی تعریف شده و مورد استفاده قرار گرفته است و در اینترنت برخی از این دیدگاه‌های متفاوت در خصوص این تعریف نیز منعکس شده است. در مکتب اهل سنت، ابزار عقیده و دیدگاه‌های متفاوت می‌تواند با نگرانی‌های مربوط به تدوین فتواها یا نظریات قانونی تولید شده از سوی علما و مقامات مذهبی مرتبط باشد. در مکتب شیعه نیز مقامات مذهبی در منابع متقن و اثرگذار سرمایه‌گذاری کرده‌اند تا رویکردهای مفهومی آنلاین خود را برای تفسیر به مخاطبان جهانی ارائه دهند.

اسلام اهل سنت، بیانگر اصطلاح جامعی است که انواع دیدگاه‌های فرهنگی، تاریخی، سیاسی، قانونی، مذهبی و جامعه‌شناختی را در برمی‌گیرد که البته این‌گونه نیست که همیشه با یکدیگر توافق کامل داشته باشند و تصور این است که این تفسیر دینی، از پیامبر اسلام ﷺ و یارانش سرچشمه می‌گیرد؛ در مقابل، اسلام شیعی رویکردهای فرهنگی جداگانه، اما به هم پیوسته را در امور تاریخی، سیاسی، حقوقی، مذهبی و جامعه‌شناختی ارائه می‌دهد. تفاوت عمده شیعه و اهل سنت در این است که شیعیان معتقدند مرجعیت دینی و انحصار تفسیر دینی از پیامبر و اهل بیتش سرچشمه می‌گیرد، ولی اهل سنت بر صحابه تأکید دارند. همچنین فهم‌های متنوعی در اینکه چه کسی حق استفاده از اجتهاد را دارد، مطرح است؛ از جمله اینکه: آیا شخص مجتهد صلاحیت لازم را برای اجتهاد دارد؟ آیا تصمیم وی برای افراد، جامعه یا جهان اسلام الزام‌آور است؟

در تعریف مجتهد می‌توان این‌گونه بیان داشت که مجتهد شخصی است که با استفاده از منابع معتبر - که می‌تواند متناسب با دیدگاه فرد متغیر باشد - صلاحیت صدور فتوای درست را دارد. مطرح شدن سؤالات بیش از حد درباره موضوعات مذهبی، فقط یک نگرانی معاصر نیست که با ظهور اینترنت ایجاد شده باشد، بلکه درحقیقت، این مسئله سابقه تاریخی دارد که در قرآن کریم نیز به آن اشاره شده است: «ای اهل ایمان! از احکام و معارفی [که شریعت اسلام از بیان آنها خودداری می‌کند و خدا هم به خاطر آسان گرفتن بر بندگان نهی و امری نسبت به آنها ندارد] پرسید؛ که اگر برای شما آشکار شود، غمگینتان کند. و اگر هنگامی که قرآن نازل می‌شود از آنها پرسید، برای شما روشن می‌شود. خدا از اینکه شما را به [آن احکام و معارف] که باعث غم و اندوه شماست مکلف کند [گذشت کرد؛ و خدا بسیار آمرزنده و بردبار است. گروهی از پیشینیان شما از آن احکام و معارف پرسیدند، [چون برای آنان روشن شد، از اجزایش روی گرداندند] سپس به آن کافر شدند»^۱.

این بخش از قرآن، این دیدگاه را تقویت می‌کند که اجتهاد بیش از حد باعث مشکل می‌شود و می‌توان از آن برای حمایت از ادعای بسته شدن راه اجتهاد استفاده کرد. ممنوعیت سؤال از برخی امور بر پیروان پیامبر اثر گذاشت و احادیثی درباره اجتناب از سؤال بیش از حد داریم که در آنها پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: از کاری که من شما را از آن منع کرده‌ام، پرهیزید و کاری را که به شما دستور می‌دهم، انجام دهید و از حداکثر توان خود استفاده

کنید. همانا امت‌های قبل از خود را به یاد بیاورید که مورد عذاب قرار گرفتند؛ زیرا آن‌ها سؤالات بسیاری از پیامبران خود می‌پرسیدند، ولی پس از پاسخ‌گویی پیامبران با آموزه‌های آنان مخالفت می‌کردند.^۱

از این رو، در عصر حاضر برخی روشنفکران مسلمان به دنبال این هستند که اقتدار و مرجعیت دینی را از اندیشمندان سنتی و منابع آنان دور کنند تا بتوانند چهارچوب‌های جدیدی برای جوامع معاصر بنا کنند. آن‌ها تأکید دارند که ما می‌توانیم پاسخ همه سؤالات و نیازهای خود را از قرآن به دست بیاوریم و به تفسیرهای جدید از آن نیازی نداریم. این نوع نگاه در اصطلاح با نام «بنیادگرایی» شناخته می‌شود که بر فهم دین از متون و قرآن تأکید دارد. یکی از اعتقادات آن‌ها این است که وقتی متن لایه‌های مختلف معنایی داشته باشد، معنای واقعی پنهان می‌ماند و ممکن است بین خواندن لفظی و ضمنی متونی مثل قرآن کریم، دوگانگی به وجود بیاید که امکان دارد به تعارض منافع نیز بینجامد. این بخشی از گفت‌وگوهای مداوم درباره اسلام است که به اصول اساسی مکاتب فقهی، از جمله چهار مکتب اصلی اهل سنت (حنفی، حنبلی، مالکی و شافعی) نیز بازمی‌گردد.

۱. این نکته قابل ذکر است که بین اجتهاد اصطلاحی و پرسیدن سؤالات بنی اسرائیلی تفاوت بسیار وجود دارد و نمی‌توان از این آیه به عنوان دلیلی برای ممنوعیت اجتهاد استفاده کرد. منظور از شأن نزول این آیه این نیست که راه سؤال و پرسش‌گری را به روی مردم ببندد، بلکه منظور سؤال‌های نابجا و بهانه‌گیری‌هایی است که غالباً سبب مشوش شدن اذهان مردم می‌گردد.

ارتباطات مرجعیت دیجیتال

با توجه به کاهش شکاف رسانه‌ای و افزایش سواد دیجیتالی، رسانه‌های آنلاین به محرک‌هایی مهم برای طرح ایده و دغدغه‌های مذهبی برای مخاطبانش تبدیل شده است. بانک‌های اطلاعاتی جدیدی برای گردآوری دیدگاه‌های مذهبی پدید آمده است و چهارچوب‌های اقتدار سنتی برای پاسخ به فرهنگ آنلاین در حال ظهور تنظیم شده‌اند. مخاطبان رسانه‌های دیجیتال انتظار دارند که از طریق اینترنت به انواع اقتدار مذهبی (خطبه‌ها، فتوا و دعاها) دسترسی پیدا کنند. تغییر مداوم چالش‌های پیش‌روی کاربران، سبب پویایی واکنش‌های مقامات مذهبی نیز شده است. به همین دلیل، مقامات مذهبی سعی کردند با بالا بردن سواد رسانه‌ای خود، مرجعیت علمی و سنتی خود را حفظ کنند. برای نمونه، در قزاقستان کارگاه‌های آموزشی روحانیان برای گسترش سواد دیجیتالی برگزار شد و به این نتیجه رسیدند که مخاطبان دینی در فضای آنلاین تغییر کرده‌اند، و اینکه جوانان ترجیح می‌دهند بدون ترک خانه، به پاسخ سؤالات خود درباره دین برسند. از این رو، مقامات مذهبی باید در شبکه‌های اجتماعی فعال باشند. از طرفی، ممکن است دسترسی به مساجد در برخی مناطق با محدودیت‌هایی مواجه باشد که در نتیجه، مخاطبان به جست‌وجوی دانش به صورت آنلاین بسنده می‌کنند. همچنین اینترنت به مکانی تبدیل شده است که محققان برای بحث و انتشار دیدگاه‌های خود گرد هم جمع می‌شوند. برخی از شخصیت‌های مذهبی وب‌سایت‌های شخصی را برای بازگذاری موعظه‌ها و تفسیرهای خود ایجاد کرده‌اند؛ مانند

آنچه در جمهوری تاتارستان راه اندازی شده است. کاربران می توانند خدمات مذهبی را به صورت آنلاین از طریق سایت Imulla سفارش دهند و برنامه هایی برای انجام آیین های آنلاین ایجاد می شود، و همچنین مراسم شخصیت های محبوب رسانه های اینترنتی نیز در نقاط مختلف معرفی شده اند.

یوسف قرضاوی از جمله عالمانی است که توانسته از اینترنت برای تبلیغ اسلام و انتشار فتواها و دیدگاه های خود استفاده کند. او نمونه بارز این مسئله است که چگونه یک محقق با یک سازمان آگاه رسانه ای مؤثر و حامی وی، می تواند بر گفت وگوهای رسانه های مختلف درباره مرجعیت دینی در چارچوب های اسلامی مسلط شود. وی نقش مهمی در توسعه وبسایت Islamonline داشت و در طول بهار عربی، عقاید شخصیت های اصلی اخوان المسلمین را منعکس می کرد. در نتیجه اختلاف بین قطر و سایر قدرت های منطقه ای، قرضاوی در سال ۲۰۱۷ از سوی مقامات عربستان سعودی، بحرین، امارات متحده عربی و مصر به دلیل پیوندهای ادعایی با تروریسم، در فهرست سیاه قرار گرفت، اما فعالیت های رسانه ای وی همچنان ادامه دارد.

علاوه بر سازمان هایی که از اینترنت برای ارائه دیدگاه های خود درباره موضوعات مذهبی و سیاسی بهره می برند، انتشار دیدگاه های فردی از طریق رسانه های اجتماعی، همراه با ظهور سیستم عامل ها و سازمان های جدید به صورت آنلاین، برگزیده سنتی نیز اثر گذاشته است. این موضوع در زمینه بهار عربی و پیامدهای آن، جایی که محتوای آنلاین تأثیر خاصی داشت، به خوبی نشان داده شد. شماری از شخصیت های سیاسی برجسته، دیدگاه های خود

را به صورت آنلاین ارائه دادند که فهرست کردن همه آن‌ها در اینجا با توجه به شرایط موجود بسیار دشوار خواهد بود.

یکی دیگر از زمینه‌های مورد استفاده اینترنت، انتشار مطالب مرتبط با مدرنیته و اسلام و به‌طور کلی نظریه‌های روشنفکران مسلمان است که می‌توان به چندین مورد آن اشاره کرد. انتشار نظریات انور ابراهیم مالزیایی در سال ۲۰۱۳ که به زندانی شدن او هم انجامید. عبدالکریم سروش که قائل به عدم انحصار دانش دینی و عدم خاتمیت دین اسلام بود با استفاده از وب‌سایت فارسی و انگلیسی و یوتیوب به بیان دیدگاه‌هایش پرداخت. محسن کدیور در خارج از مرزهای جمهوری اسلامی در آکادمی دانشگاه دوک با بیان نظریه معروف جدایی دین از سیاست که به «سکولاریسم دینی» شهرت یافت. شخصیت‌های کلیدی که در زمینه‌های مختلف در اقلیت قرار گرفته‌اند نیز از اینترنت برای بیان دیدگاه‌های خود درباره جنبه‌های مهم گفتمان سیاسی استفاده می‌کنند. استاد طارق رمضان نمونه خوبی است؛ خروجی‌های آنلاین وی به زبان‌های عربی، فرانسوی و انگلیسی در آکسفورد، بخشی از بدنه کار او را تشکیل می‌دهد و وی را قادر می‌سازد تا برای تفسیر مفاهیم و اصلاحات دینی به مخاطبان گسترده‌تری در جهان دسترسی داشته باشد.

داده‌سازی ضد اسلام

استفاده از اینترنت برای حمایت از اهداف دینی، بدون عوارض نیست؛ زیرا این شبکه هیچ تضمینی در جهت مطابقت مطالب منتشر در آن با

واقع ارائه نمی‌دهد؛ حتی اگر این مطالب به وسیله افرادی که ظاهراً در علوم اسلامی مهارت دارند یا به عنوان مقامات مذهبی آموزش دیده‌اند، بیان شوند. از این فرهنگ با عنوان «کپی برداری» یاد می‌شود. چنین اقداماتی ممکن است بیانگر این نکته باشد که باید سطح بالایی از آموزش از نظر نحوه پردازش و انتقال اطلاعات مورد نیاز باشد. چالش‌های مربوط به ارزش‌ها و اعتقادات اصیل مذهبی و تأثیر ابعاد باطنی مرتبط با دین‌داری، دو موضوعی است که بر مقامات مذهبی سنتی اثر می‌گذارد. در مناطقی که رویکردهای ارتودوکسی^۱ بیشتری برای تفسیر دین وجود دارد، این چالش‌ها می‌تواند نوآورانه و غیراسلامی نیز تلقی شود. در همین خصوص دولت عربستان سعودی در سال ۲۰۱۱ مجموعه‌ای از نوآوری‌ها را در زمینه سیاست‌گذاری اینترنت آغاز کرد و بخشی از آن را برای مقابله با تأثیرات نوآورانه یا افراطی مطرح کرد. امام جماعت مسجد الحرام در مکه برای قیاس بین فناوری اطلاعات و مکتب اسلام این‌گونه بیان داشت که اگر پیروان پیامبر به دنبال پخش سخنان پیامبر اسلام ﷺ نبودند، اسلام هیچ‌گاه گسترش پیدا نمی‌کرد. بنابراین، پیروان اسلام باید از اینترنت و رسانه‌های الکترونیکی برای گسترش دین در دوران مدرن استفاده کنند. البته ساختار حاکمیتی موجود در عربستان سعی کرده در تنظیم مولفه‌های نظارتی بر جهان‌بینی خاص دخالت و جهان‌بینی مطابق با تفسیر وهابی را از اسلام منتشر کند؛ در حالی که تفسیرهای دیگر از اسلام نیز در دسترس است.

۱. منظور رویکردهایی در دین است که به شدت به عقاید و آیین سنتی قدیمی پایبند هستند. که در دین مسیحیت و یهودیت نیز مشاهده می‌شود.

تحقق مرجعیت آنلاین

در این بخش نمونه‌هایی از تحقق مرجعیت آنلاین جهت پاسخگویی به تغییرات تکنولوژیکی و نیازهای خوانندگان مورد بررسی قرار گرفته است و برخی از سایت‌هایی که به نوعی اجتهاد دیجیتال را برای پاسخ‌گویی عملی به موضوعات معاصر فراهم کرده‌اند، معرفی می‌کنیم.

OnIslam.net

در پی ازدسترس خارج شدن سایت Islamonline در سال ۲۰۱۰، OnIslam در جهت ارائه محتوای اسلامی به زبان‌های عربی و انگلیسی شروع به فعالیت کرد و به انتشار اخبار و تفسیرهای معارف اسلامی پرداخت که مورد تأیید یوسف قرضاوی نیز بود. البته در سال ۲۰۱۶ سایت اصلی از دسترس کاربران خارج شد و برخی از قالب‌های فتوای آن به وسیله AboutIslam.net جذب شدند. مطالب این سایت در سایر فضاهاى مجازى همچون فیسبوک، توییتر و یوتیوب نیز بازنشر شد. گروه انگلیسی این سایت در فیسبوک ادعا کرده بود ۱۳,۲۰۰ نفر عضو دارد و مطالب آن به بازدید ۱,۱۴۳,۰۰۰ نفر رسیده است. سایت به گونه‌ای طراحی شده که کاربران می‌توانند سؤالات خود را بپرسند و جواب آن‌ها را روزانه دریافت کنند. البته ابتدای ورود به صفحه سؤالات، سؤال‌کنندگان مجبور بودند فرمی را تکمیل کنند که اشاره کرده بود به دلیل حساسیت برخی محتواها، با صلاح‌دید هیئت تحریریه، همه پاسخ‌ها منتشر نمی‌شوند و برخی پاسخ‌ها به صورت خصوصی به افراد ارسال می‌شود.

برخی از جلسات پاسخ‌گویی به صورت تعاملی و شخصی و برخی از آن‌ها به صورت جلسات عمومی بودند. بعضی از موضوعاتی که گروه پاسخ‌گویی این سایت به آن‌ها پرداخته، از قرار زیر است. بخش ازدواج شامل پاسخ به سؤالات مربوط به ازدواج با غیرمسلمانان، تعدد زوجات، زنا و ازدواج اهل سنت با مسلمانان شیعه است. یا درباره طلاق سؤال اساسی این است که: آیا این مسئله باید چهره‌به‌چهره صورت بپذیرد یا اینکه می‌توان آن را به صورت آنلاین نیز اجرا کرد؟ در بخش رسانه‌های تصویری، این سایت ویدیوهایی را درباره موضوعات مذهبی، عمومی و عقاید دانشمندان با بحث‌های مرتبط با اقتدار دینی منتشر کرده و نکته آخر اینکه، پایگاه داده‌های این سایت در کشور مصر قرار داشت.

IslamQA.info

این سایت به دست شیخ محمد صالح المنجد در سال ۱۹۹۷ در عربستان سعودی تأسیس شد. از نظر رتبه‌بندی سایت‌های اینترنتی که از سوی سایت اینترنتی alexa.com منتشر می‌شود، در سال ۲۰۱۶ بالاترین رتبه را برای یک وب‌سایت مرتبط با اسلام به خود اختصاص داد. محتوای سایت از بدو تأسیس تاکنون تکامل یافته است و مطالب آن در قالب وب در سال ۲۰۱۶ به شانزده زبان ارائه شده و از دیگر رسانه‌های اجتماعی مانند واتساپ نیز استفاده می‌کند. پایگاه داده‌ای آن کاملاً قابل جست‌وجوست و امکان ارسال سؤالات را نیز در سایت فراهم کرده‌اند. در اوت ۲۰۱۵ توئیتر انگلیسی‌زبان

۲۹,۵۰۰ دنبال‌کننده داشت و از سال ۲۰۰۹، ۳,۹۰۰ توییت تولید کرده بود؛ البته بخش عربی IslamQa تنها ۹۴ دنبال‌کننده داشت.

شیخ محمد صالح المنجد دانش‌آموخته مکتب درسی عبدالعزیز بن باز، متکلم و صاحب‌نظر مشهور سعودی است. او مدتی نیز به عنوان دیپلمات در سفارت عربستان در واشنگتن فعالیت داشت، اما بعدها با مقامات پادشاهی عربستان درگیری پیدا کرد؛ زیرا آن‌ها مانع نشر برخی عقایدش می‌شدند؛ به علت اینکه در عربستان، تنها سازمان‌هایی که مستقیماً با پادشاهی در ارتباط بودند، می‌توانستند عقاید مذهبی را انتشار دهند. مقاله‌ای در الجزیره عربی منتشر شد که نشان می‌داد عقاید شیخ المنجد به عنوان پیشرو در بحث سلفی‌گری بر گروه‌هایی مانند القاعده و داعش نیز اثرگذار بوده است.

از مطالب مهمی که در این سایت بارگذاری شده، می‌توان به اصول اعتقادات اسلامی، احکام خانواده، فقه و منابع اسلامی اشاره کرد. تمام سؤالات موجود در این سایت، پاسخ‌هایی مفصل دارند. این سایت مقاله مهمی درباره چالش شایعات در اینترنت و روش‌های اثرگذاری آن‌ها بر باورهای مذهبی منتشر کرده است. در بخش پاسخ به سؤالات این سایت، یکی از درخواست‌کنندگان، سؤال خود را این‌گونه مطرح کرده است: آیا باید اینترنت را رها کنم؛ زیرا مرا به گناه سوق داده است؟ و پاسخ چنین بود: بله، اگرچه شما ممکن است در اینترنت چیزهایی را پیدا کنید که در منابع دیگر آن‌ها را نخواهید یافت، اما مسئله مهم، مسدود کردن راهی است که شما را به گناه متمایل می‌کند.

البته نشر عقاید و آثار المنجید و یارانش محدود به این سایت نمی شود، بلکه آن‌ها سازمان رسانه‌ای یک پارچه‌ای ایجاد کردند و با ارائه مطالب چندزبانه در خارج از وب سایت اصلی، از جمله کتاب‌های الکترونیکی، به تبلیغ دیدگاه‌هایشان پرداختند.

Darul Ifta Deoband

نهضت دیوبند در قرن نوزدهم میلادی تأسیس شد و آن‌ها خود را منتسب به جنبش علمی زمان پیامبر اسلام ﷺ می‌دانند. دارالافتاء در دیوبند هند تأسیس گردید و بنیان‌گذاران آن پس از نبرد ناموفق در شورش ۱۸۵۷ با انگلیسی‌ها، تصمیم گرفتند بر رویه‌های مذهبی و هویتی خود تمرکز کنند؛ گرچه عناصری از نفوذ صوفیانه در آن‌ها نیز دیده می‌شد. این وب سایت در مرکز شهر دیوبند ایالت اوتارپرادش هند در سال ۲۰۰۷ ایجاد شد و مطالب خود را به دو زبان اردو و انگلیسی در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد. نکته قابل توجه این است که برپاکنندگان این سایت ادعا نمی‌کنند که همه مطالب منتشر شده مورد تأیید دارالافتاء و حتماً الزام‌آور خواهد بود، بلکه تنها می‌تواند برای پیروان یک عالم خاص لزوم اجرا داشته باشد. در زمینه میزان محتوای بارگذاری شده در این سایت تا ماه اوت ۲۰۱۵ آمارها نشان می‌دهد که ۱۶,۶۵۱ فتوا به زبان اردو و ۷,۶۵۷ فتوا به زبان انگلیسی منتشر شده است.

این سایت به گونه‌ای طراحی شده که دسته‌بندی‌های مشابه در هر دو بخش اردو و انگلیسی سایت دیده می‌شود و به موضوعاتی مانند اعتقادات

اسلامی، فرقه‌های انحرافی، دعا، ازدواج و تعبیر خواب اشاره شده است. در پاسخ به سؤالات ارسال شده به وب سایت، تیم پاسخگویی به سؤالات درباره آن‌ها بحث و تبادل نظر می‌کنند. در بخش دیگر گردانندگان این سایت درباره مشروعیت فرقه‌ها، از جمله سلفی‌ها، رهبران و چهره‌های رسانه‌ای آن‌ها نکاتی را بیان کرده‌اند و تأکید می‌کنند همه عناصر زندگی به توضیح و تفسیر نیاز دارند. اگرچه این سایت در هند مستقر است، ولی مهاجرت تاریخی مردم از شبه‌قاره به نقاط مختلف دنیا، از جمله انگلستان، سبب شده مطالبات آن‌ها نیز مورد توجه مردم سایر مناطق دنیا نیز قرار گیرد.

سایت daruliftaa.com علاوه بر ارائه پیام‌ها و تفسیرهای مذهبی سنتی، به نگرانی‌های معاصر مانند جراحی زیبایی، رأی‌گیری در انتخابات، استفاده از رادیو و سایر رسانه‌ها، پاسخ به تروریسم و حکم نواختن آلات موسیقی نیز پرداخته، مفتی موحد بن آدم به صورت جداگانه به سؤالات پاسخ می‌دهد.

Sistani.org

این سایت بر مبنای نظریه‌های آیت‌الله العظمی سید علی حسینی سیستانی، روحانی شیعه برجسته عراق شکل گرفته است. پیروان آقای سیستانی سال‌هاست به صورت آنلاین و مستمر فعالیت می‌کنند و یک بانک اطلاعاتی متشکل از پرسش‌ها و پاسخ‌ها، احکام، اطلاعات آیینی و کتب به زبان‌های عربی، فارسی، فرانسوی، ترکی و اردو را در اختیار مخاطبان خود قرار می‌دهند. این سایت افزون بر بیان دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی، به تبلیغ

و نشر معارف شیعه و ارائه اطلاعات مربوط به زیارتگاه‌ها و شخصیت‌های کلیدی شیعی می‌پردازد.

در بخش انگلیسی این سایت به نشانی al-sistani.org پاسخ به بیش از ۷۷۰ سؤال با قابلیت جست‌وجو براساس موضوع بارگذاری شده است، اما در بخش عربی بسیاری از فتواها با فرمت Pdf / zip جمع‌آوری شده‌اند. این تفاوت‌ها ممکن است حاکی از تنوع نیاز کاربران سایت باشد.

این سایت، افکار آیت‌الله سیستانی را که بر تشیع دوازده‌امامی مبتنی است، بیان می‌کند و شامل بحث تقلید از منظر تشیع دوازده‌امامی می‌شود و با دیگر فرقه‌های شیعه متفاوت است. بحث از رویکرد مربوط به غیرمسلمانان به اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) نیز مطرح شده است که آن‌ها پاک‌اند و تجارت با ایشان اشکالی ندارد. در بخش پیوندهای این سایت به ۳۴ سازمان و مؤسسه مورد تأیید آیت‌الله سیستانی اشاره شده است. یکی از این مؤسسات، بنیاد امام علی علیه السلام لندن است که به دفتر این مرجع وابسته است و محتوای خود را به زبان‌های عربی، فارسی، فرانسوی، اردو، اسپانیایی و انگلیسی به مخاطبان خود عرضه می‌کند. در این سایت به پرسش و پاسخ در خصوص موضوعات مرتبط با زندگی در جوامع غربی پرداخته شده است. رابطه با غیرمسلمانان، پیدا کردن غذای حلال، دفن در قبرستان غیرمسلمانان، امور مالی، خرید از سوپرمارکت‌ها، مصرف آب‌جو بدون الکل، بیمه، تقلب در امتحانات و زندگی مناسب در چارچوب‌های فرهنگ غربی، از جمله مسائلی است که در این پایگاه علمی بررسی شده است.

Astan Quds Razavi

آستان قدس رضوی یک بنیاد خیریه مهم ایرانی و دارای تأثیر مالی و مذهبی قابل توجه است که در حرم امام رضا علیه السلام در شهر مشهد مستقر است. امام علی بن موسی الرضا علیه السلام امام هشتم شیعیان است که زیارتگاه او هر ساله میلیون‌ها بازدیدکننده را به خود جذب می‌کند و آن را به کانونی متمایز برای شناخت این شاخه خاص از مذهب شیعه تبدیل کرده است. وبسایت آستان قدس رضوی به عنوان قطب فعالیت‌های آموزشی، امور خیرخواهانه و فعالیت‌های بی‌شمار دیگر شناخته می‌شود و این امکان را برای شخص فراهم می‌کند که بتواند از طریق تکمیل درخواست الکترونیکی، زیارتی از طرف خود انجام دهد؛ همچنین از تمام صحن‌های حرم می‌توان از طریق تصاویر ۳۶۰ درجه بازدید کرد و پخش زنده از حرم را نیز تسهیل می‌کند. این مرکز یک کتابخانه آنلاین گسترده نیز دارد و این وبسایت چندزبانه به عنوان کانونی مهم برای فعالیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی آستان قدس رضوی عمل می‌کند. علاوه بر فعالیت‌های علمی و فرهنگی، این مرکز می‌تواند با استفاده از ابزاری که در اختیار دارد، نقش بسزایی در گسترش رونق اقتصاد و سیاست در سراسر ایران داشته باشد.

eShaykh.com

این سایت به دست پیروان مولانا شیخ ناظم ادیل حقانی و سفارش صوفیه نقشبندیه حقانی تأسیس شد. رویکرد عرفان اسلامی در بیشتر پرسش‌ها و

پاسخ‌های موجود در این سایت منعکس شده است. یکی از حوزه‌های کلیدی خارج از اصول اساسی این فرقه که توجه زیادی را به خود جلب کرده است، تمرکز بر تعبیر خواب است که نزدیک به پنج هزار سؤال تنها در این زمینه ارائه شده است. این سایت به انتشار بسیاری از جنبه‌های اعمال دینی، به ویژه درباره الزامات شاخه نقشبندی حقانی می‌پردازد و خاطر نشان می‌سازد که اینترنت تا چه حد می‌تواند در شکل‌گیری و پیشرفت باورهای فردی و اعتقادی اثرگذار باشد.

نتیجه‌گیری

بررسی فوق که از سایت‌های مربوط به پرسش و پاسخ به دست آمده، تصویری از دیدگاه‌های ایجاد شده به صورت آنلاین و روش‌هایی است که در آن اطلاعات منتشر می‌شود. علاوه بر این، بسیاری از نمونه‌های دیگر به صورت آنلاین وجود دارد که دیدگاه‌های مختلفی را درباره اسلام ارائه می‌دهند و در بازارهای اطلاعات فرهنگی، مذهبی و جغرافیایی متنوعی فعالیت می‌کنند که برخی در حوزه کلان و جهانی و برخی در محدوده‌های محلی و منطقه‌ای خود فعال هستند.

کاربران این فضای رسانه‌ای وجود فضای رقابتی، صرفه‌جویی در وقت و انرژی، سرعت انتقال پیام و ناشناس بودن را از ویژگی‌های این بستر دیجیتالی برمی‌شمرند. البته باید این نکته را یادآور شد که سهولت مصرف از طریق رسانه‌های دیجیتال، ممکن است یک پارچگی محتوا را تحت الشعاع قرار دهد؛ زیرا ارائه‌دهندگان محتوا علاقه دارند از طریق سایت‌های پرسش و پاسخ از فناوری

برای ارتقای اهداف خاص مذهبی و اجتماعی خود استفاده کنند. همچنین، تغییرات مداوم محتوا و اطلاعات دینی می‌تواند باعث نگرانی کاربران در خصوص به‌روز بودن تحولات و متعادل کردن میزان دریافت اطلاعات با مطالبات سایر بخش‌های رسانه‌های دیجیتال نیز بشود؛ البته احساس تعهد به منظور ارتباط برقرار کردن با مراکز مذهبی آنلاین، از فردی به فرد دیگر متفاوت خواهد بود.

فصل پنجم: جهاد دیجیتال؛ هشتگ‌ها در میدان نبرد

جهاد در گفت‌وگوهای مرتبط با حوزه اسلام و اینترنت، موضوعی غالب است. این امر به ویژه هنگام اثبات مظاهر آنلاین و اظهارات فعالان برجسته، نظریه پردازان و سازمان‌ها برجسته می‌شود. از منظر تاریخی و اجتماعی غربی معاصر، جهاد بیشترین تأثیر و ارتباط با اسلام را به لحاظ دانشگاهی، سیاسی و اجتماعی از نظر فعالیت‌های آنلاین دارا بوده است. همین امر ممکن است به توجه نامتناسب به مقوله جهاد در مقایسه با بسیاری از نگرانی‌های دیگر مرتبط با محیط‌های سایبری اسلامی که از اهمیت و اثرگذاری بیشتری نیز برخوردار هستند، بینجامد. مفهوم جهاد. درست یا نادرست. در بسیاری از برداشت‌های غربی از اسلام، عنصر مهمی به شمار می‌آید و استفاده از آن، با تروریسم خشونت‌گرایی افراطی و جنبش‌های سیاسی ضد غربی مترادف است که به دنبال بازگشت به ریشه‌های اسلامی هستند. همچنین جوامع سکولار غیرمسلمان و حتی مسلمان از آن برای توضیح جنبش‌ها استفاده می‌کنند.

جهاد در ادبیات عرب اسمی است که از فعل جَهَد مشتق و به جنگ مقدس ترجمه می‌شود و در اصطلاح به جنگی گفته می‌شود که در راه خدا انجام و هدف الهی در آن لحاظ شده است. این جهاد را «جهاد اصغر» می‌نامند در برابر «جهاد اکبر»، که منظور از آن، تلاش برای مخالفت با هوای نفس و رسیدن به کمال درونی است و این اصطلاح، یکی از مؤلفه‌های اساسی اسلام به شمار می‌آید.

سؤالی که در جوامع اهل سنت پیش می‌آید این است که: چه کسی قدرت صدور حکم جهاد اصغر را دارد؟ در جهان تشیع، نقش علی بن ابی طالب علیه السلام و نوادگان پیامبر، مانند قضیه شهادت حسین بن علی علیه السلام در کربلا، می‌تواند در تعریف رویکردها و آرمان‌های جهادی نقش بسزایی داشته باشد. در مکتب تشیع اجازه جهاد باید از طرف امام معصوم صادر شود و شیعیان باید با امام خود بیعت کنند.

اصطلاح «جهادی» با ترویج تعریف نظامی‌گرا از جهاد ظهور یافته است و به اسلامی‌گری با برخی پیامدهای منفی قابل‌تغییر است. این امر به‌ویژه مترادف با فعالیت‌های اینترنتی است که تفسیرهای خاص نظامی‌گری را از اسلام تبلیغ می‌کند.

ایجاد انگیزه در جهاد

انگیزه فعالیت‌های به اصطلاح جهادی، به تعداد زیادی از تأثیرات و عوامل مربوط می‌شود که فراتر از مؤلفه‌های اسلامی هستند و عناصر اجتماعی، اقتصادی،

فرهنگی و سیاسی را که به ناامیدی در جامعه می‌انجامند، در برمی‌گیرد. دلایلی مانند بحران هویت اسلامی در جامعه، تأثیر سیاست‌های کشورهای غربی و عوامل روان‌شناختی می‌تواند در فرایند پیوستن افراد به فعالیت‌های جهادی کمک‌کننده باشد. ظهور اینترنت توانسته به شکل‌گیری گروه‌های کوچک برای رسیدن به هدف معین سرعت ببخشد. رادیکال شدن برخی در جامعه خود، در معرض تعدد تعاریف و ساختارهاست. تحقیقات پیمایشی اخیر نشان می‌دهد موضوعات مرتبط با سلامت روان، افسردگی و بیماری روانی می‌تواند بر روندهای رادیکال‌سازی اثر بگذارد و صرف محرومیت اقتصادی، لزوماً عاملی برای رادیکال شدن افراد به‌شمار نمی‌آید. با توجه به وضعیت اشباع رسانه‌های اجتماعی به‌عنوان بخشی از فرهنگ عامه به‌طورکلی، و با توجه ویژه به انواع گفتمان جهادی، رسانه‌های تحت نظارت اینترنت، قادر به نفوذ در فرایند رادیکالیزه کردن جامعه هستند.

تکامل جهاد دیجیتال

ادغام رسانه‌های اجتماعی و اینترنت در مبارزات جهادی، به محرک اصلی برنامه‌ریزی استراتژیک و تبلیغ برای مخاطبان متنوع تبدیل شد. از تصاویر ارائه شده به وسیله نیروهای چپ‌ن در دهه ۱۹۹۰ گرفته تا فیلم‌های اسامه بن لادن، اخبار مرتبط با فعالیت‌های جهادی و استفاده از پخش رسانه‌های اجتماعی، بر استفاده از رسانه‌های اینترنتی مستقر در مناطق مختلف متمرکز شده است. من قبلاً به جهاد دیجیتال به‌عنوان شمشیر دیجیتال اشاره کردم که به

اهداف مختلفی می‌کند. از این رو، محتوای جهاد دیجیتال برای مصرف‌فراتر از مرزها طراحی شده است. آن‌ها با استفاده از فیلم‌های تبلیغاتی بسیار جذاب، فرمول‌های خاصی از نمادگرایی مذهبی جهانی و محلی و بهره‌گیری از زبان دینی برگرفته از قرآن و منابع دیگر، به تبلیغ فعالیت‌های جهادی خود می‌پردازند. درحقیقت، اینترنت پشتیبانی لجستیکی را از فعالیت‌های آن‌ها برعهده دارد و از طریق تولید مجلات آنلاین، ترویج جهاد و آموزش خوانندگان درباره روش‌ها و اهداف، به حمایت از گروه‌های جهادی ادامه می‌دهد.

توانایی کار در چارچوب‌های فناوری می‌تواند به اندازه‌آشنایی با منابع مذهبی مهم باشد. در واقع ممکن است فناوری در برخی از زمینه‌های جهادی گرا برجسته‌تر از محتوای مذهبی باشد. کاربرد رسانه‌های اجتماعی تأثیر بسزایی در مناطق مختلف درگیری داشته است. برای مثال، در نیجریه با ظهور گروه طرفدار القاعده که به بوکوحرام شهرت دارد، شاهد استفاده از رسانه‌های اجتماعی برای برجسته کردن فعالیت‌های مبارزات انتخاباتی و نظامی، از جمله بمب‌گذاری، آدم‌ربایی و سایر حملات بوده‌ایم. داده‌های پشتیبانی سازمان‌های امنیتی دولتی نشان داده‌اند که رسانه‌های اجتماعی در برخی زمینه‌های جذب گروه‌های جهادی مؤثر بوده‌اند. در انگلستان یک کمیته پارلمانی، رسانه‌های اجتماعی را برجسته‌ترین عامل استخدام گروه‌های جهادی دانست. در آلمان نیز بررسی‌ها نشان‌دهنده این بود که گروه‌های جهادی‌گرای آلمانی تا حدودی از طریق فعالیت‌های آنلاین شکل گرفته‌اند.

رسانه‌های اجتماعی به‌طور فزاینده در کارزارهای جهادی ادغام شده‌اند. گرچه بسیاری از مفاهیم جهاد آنلاین عمری کوتاه در فضای اینترنت دارند و پس از مدتی از فضای وب ناپدید می‌شوند. هدف من در اینجا، ارائه راهی برای پیمایش از طریق گفتمان آنلاین است؛ که بر مخاطبان غربی متمرکز شده باشد.

جهاد دیجیتال طالبان

ظهور طالبان در اواخر دهه نود میلادی، پیش‌بینی تفسیرهای ضد غربی و ضد تکنولوژیکی از اسلام را به واقعیت تبدیل کرد. به‌رغم اینکه آن‌ها اعلام می‌کردند با تکنولوژی و فناوری مخالف‌اند، ولی از بستر اینترنت برای تبلیغ عقاید، استخدام نیرو و جمع‌آوری منابع مالی استفاده می‌کردند. البته با توجه به داشتن زیرساخت‌های اینترنتی محدود در افغانستان، از الگوهای توزیع مدل‌های آفلاین نیز بهره می‌بردند؛ جایی که طالبان با پخش کردن برخی جزوات و کتابچه‌ها در بین مخاطبان خود در مناطق فاقد دسترسی به اینترنت به تبلیغ و انتشار عقایدشان می‌پرداختند. رهبران طالبان از رسانه‌های دیجیتالی برای تسهیل مصاحبه‌ها و پخش دیدگاه‌ها بدون فاش کردن مکانشان استفاده کرده‌اند. صدای شریعت و صدای جهاد و سایت emerah.net شامل خدمات پرسش و پاسخ آنلاین هستند. این سایت‌ها به‌صورت چندزبانه و شامل مطالبی به زبان‌های محلی مانند دری و پشتو بوده و به زبان‌های عربی، اردو، انگلیسی و فارسی نیز فعالیت دارند؛ علاوه بر استفاده از مسیرهای تبلیغاتی سنتی، بهره‌مندی از توییت و فیس‌بوک از سوی

هواداران طالبان نیز تأیید شده است و این مطالب به انگلیسی، پشتو و سایر زبان‌ها ارائه شده است. البته ناگفته نماند که افزایش دسترسی به اینترنت و سواد دیجیتالی و فناوری ارزان قیمت، همگی از عوامل مؤثر در ترویج جهان‌بینی طالبان بوده‌اند.

جهاد دیجیتالی سومالی

پیش از ظهور داعش، یکی از موفق‌ترین گروه‌های جهادی، گروه الشباب وابسته به القاعده در سومالی بود که از رسانه‌های اجتماعی به عنوان ابزار استخدام، جمع‌آوری سرمایه و تبلیغات استفاده می‌کرد. آن‌ها با تحمیل عقاید و تفسیر خاص خود از اسلام، بخشی از سرزمین‌های منطقه سومالی را به کنترل درآوردند. بهره‌گیری از اینترنت موجب گردید آن‌ها از طریق انتشار بیانیه‌های رسمی وارد شبکه بزرگ‌تر القاعده بشوند و استفاده از فناوری به بخش جدایی‌ناپذیر از فعالیت‌های الشباب در هر سطح، از جمله استخدام و تبلیغ تبدیل شد. البته الشباب در دیگر شبکه‌های اجتماعی مانند توئیتر موفق نبود و حساب‌های کاربری آن‌ها مسدود می‌شدند. یکی دیگر از مهم‌ترین فعالیت‌های الشباب در اینترنت، استخدام جوانان سایر مناطق با استفاده از روش‌های دیجیتالی در جمع‌آوری اطلاعات و عقاید آن‌ها بود.

جهاد دیجیتال القاعده

مشارکت در جهاد می‌تواند از طریق ارائه محتوا در اینترنت به وجود آید و اطلاعات مربوط به مسائل لجستیکی، غالباً به صورت آنلاین در رسانه‌های اجتماعی و دیگر انجمن‌ها منتشر می‌شود. به روزرسانی‌ها و به اشتراک‌گذاری رسانه‌های اجتماعی، موقعیت مکانی مبارزان را نشان می‌دهد. استفاده القاعده از رسانه‌های اجتماعی برای پیشبرد اهداف خود، زنگ‌های هشدار را برای برخی ناظران فضای مجازی به صدا درآورده است. القاعده برای تبلیغ و استخدام نیرو، از ابزار رسانه‌ای نهایت استفاده را برد و برخی از سران آن تصور می‌کردند باید کیفیت محتوای سازمان و تحول فنی آن نیز بهبود یابد. در سال ۲۰۰۹ فیلمی به زبان آلمانی از القاعده به نمایش گذاشته شد که در آن، نقش اصلی فیلم لباس تاجران غربی را بر تن داشت که به مخاطبان القای جهادی بودن می‌کرد. تلاش بر این است که این شخصیت‌ها در نوع پوشش، رنگ مو و نوع صحبت کردن مانند جوانان غربی به نظر برسند تا در القای عقاید جهادی به موفقیت بیشتری دست یابند. البته استفاده از اینترنت، تأثیر خود را بر جهادی‌های تازه‌وارد گذاشت و آن‌ها به واسطه سواد رسانه‌ای، از نظر خود شیفته بودن و آموزش از طریق منابع آنلاین، مستقل‌تر از پیشینیان خود شمرده می‌شدند.

استفاده از اینترنت در عملیات پشتیبانی از القاعده در رسیدن به اهداف استراتژیک در سال ۲۰۱۰ در استکهلم مورد توجه قرار گرفت؛ عملیاتی که طی آن بمبی منفجر شد و تیمور عبدالوهاب العبد، عامل انتحاری کشته شد که بلافاصله در سایت اینترنتی شموخ و وب‌سایت الحنین نمایش داده شد و

یک صفحه فیسبوک برای گرامی داشت کشته شدن او ایجاد شد. استفاده از رسانه‌های آنلاین و خواندن بیانیه و اعلامیه قبل از انجام مأموریت‌های انتحاری در عراق و سوریه، از جمله روش‌های مشابهی بود که در عملیات داعش نیز مورد استفاده قرار گرفت. در ژوئن سال ۲۰۱۵ حمله‌ای به گردشگران در تونس انجام شد که بعدها یک بیانیه صوتی در توجیه این عملیات در اینترنت قرار گرفت. البته این نوع تبلیغات جهادی سبب شد که پس از حملات بمبی در سال ۲۰۰۸ سایت این گروه مسدود شود؛ اگرچه فعالیت‌های آنلاین این سازمان در سال ۲۰۱۲ از سر گرفته شد. در سال‌های بعد با پیشرفت فناوری، هماهنگی فعالیت‌های القاعده با استفاده از شبکه ارتباطات تلفن همراه به عنصر اساسی برای القاعده و وابستگان آن تبدیل شد و رمزگذاری فعالیت‌های اینترنتی مرتبط با سازمان به طور طبیعی پیشرفته‌تر گردید.

القاعده از تمام ظرفیت‌های فضای رسانه‌ای و مجازی برای انتقال پیام خود استفاده می‌کرد. آن‌ها حتی از بازی‌های رایانه‌ای نیز بهره می‌بردند و از آن جمله می‌توان از بازی Free to play که منتقل‌کننده پیام‌های خاص اسلامی بود یا بازی آنلاین Muslim Mali که با تمرکز بر حمله به هواپیماهای جنگنده فرانسوی کاربران را به مشارکت مالی در جهاد تشویق می‌کرد، نام برد.

جهاد دیجیتالی: سایر مناطق درگیری

پیش از بحث از داعش، بررسی کاربرد اینترنت در سایر مناطق درگیری مرتبط با جهاد. که همه آن‌ها وابسته به القاعده نیستند. برای تعیین چگونگی پیشرفت این برنامه‌ها در تحولات جهاد دیجیتالی، امری سودمند است.

جهاد دیجیتالی فلسطین

جنبش حماس رویکرد دیرینه و توسعه یافته‌ای را درخصوص شیوه‌های استفاده از اینترنت برای تبلیغ مفهوم جهاد خود انتخاب کرده بود که به واسطه آن می‌توانست رویکرد خود را درباره مفاهیم و ارزش‌های مذهبی به مخاطبان منطقه‌ای و جهانی، به‌ویژه در نوار غزه و فلسطین انتقال بدهد. در دهه ۱۹۹۰ حماس از سایت‌های اینترنتی برای تهیه فهرست عملیات، جزئیات عملیات شهادت طلبانه و اطلاعات لجستیکی استفاده می‌کرد. در دوره معاصر، استفاده از رسانه‌های اجتماعی نیز در دستورکار حماس قرار گرفت؛ تاجایی که دولت اسرائیل در سال ۲۰۱۱ درخواستی را مبنی بر حذف حماس از فیسبوک به مدیران این شرکت ارائه داد. انتشار انیمیشنی در سال ۲۰۱۰ از سوی تیپ عزالدین قسام با عنوان «احساسات جامعه صهیونیستی درباره شالیت» نوع جدیدی از تلاش رسانه‌ای این جنبش را نمایان کرد. این انیمیشن درباره گیلاد شالیت، سرباز اسرائیلی اسیرشده بود که با نشان دادن پدر شالیت در خیابان‌های خالی. بخشی از مبارزات جنگ روانی. نشان می‌داد اگر خواسته‌های این تیپ برآورده نشود، چه اتفاقاتی ممکن است رخ

بدهد. شکل دیگری از تلاش‌های جهادی رسانه‌ای حماس به هک کردن سایت‌های دولتی و روزنامه‌های اسرائیلی مربوط می‌شود.

جهاد دیجیتالی در کشور مالی

اینترنت به عنصر اصلی انتشار تبلیغات برای مخاطبان محلی و بین‌المللی تبدیل شده است. گسترش فعالیت‌های القاعده در مالی، به ویژه حملات دوره‌ای و اشغال مناطقی از جمله شهر باستانی تیمبوکتو، بازتاب مهمی داشت و برای کسانی که تحت نظر القاعده فعالیت می‌کنند، اینترنت ابزاری بود که با استفاده از آن می‌توان درباره شغل و به اشتراک گذاشتن تصاویر شکنجه‌ها و اعدام‌ها تحت عنوان #مالی بحث و تبادل نظر کرد.

یک پارچگی اقلیت‌های مسلمان

رسانه‌های اجتماعی در زمینه‌های بی‌شماری به عنصر یک پارچه‌سازی فعالیت‌های جهادی آنلاین برای مسلمانان در اقلیت تبدیل شده‌اند. این بیانگر الگوهای قبلی بود که حمایت در آن به صورت آنلاین انجام می‌شد و بخشی از کارهای استخدام، تدارکات، تبلیغات و توجیه عقاید مذهبی برای مبارزات انتخاباتی به وسیله آن صورت می‌گرفت. فعالان جهادی با این روش می‌توانند خود را با شبکه‌های بین‌المللی گسترده‌تری پیوند دهند. نمونه‌هایی از اثرپذیری حمله‌کنندگان در عملیات تروریستی را از اینترنت می‌توان در ویدیوها یا صوت‌هایی دید که پس از انجام عملیات پخش می‌کنند. برای نمونه، یک

آلبانی تبار که در فرودگاه فرانکفورت آلمان دو نظامی آمریکایی را کشته بود، اعتراف کرد مطالب آنلاین سبب اثرپذیری او شده است. پس از این وقایع، برخی کشورها برای درآمان ماندن از حملات تروریستی، برای منتشرکنندگان مطالب به نفع گروه‌های جهادی، مجازات‌هایی در نظر گرفتند. مثلاً در آلمان، منتشرکنندگان پوستره‌های گروه‌های جهادی اسلامی تحت پیگرد قانونی قرار گرفتند و به زندان افتادند. در کانادا یک فعال فضای مجازی برای فعالیت‌های اینترنتی جهادی، حکم اعدام دریافت کرد. در ایالات متحده آمریکا، طارق مهنا در سال ۲۰۱۲ به دلیل نوشتن مطلب برای يك صفحه جهادی، به هفده سال حبس محکوم شد. انتشار مطالب گروه‌های جهادی به رغم خطرهایی که برای ارسال‌کننده به دنبال دارد، سبب کاهش این مطالب نشد؛ با این حال، ابزارهای فناوری بارم‌گذاری بیشتر، مانند تلگرام و واتساپ به ابزاری مناسب برای ارسال مطالب بصورت ناشناس و به وسیله گروه‌های مختلف جهادی تبدیل شده‌اند.

ارزیابی جهاد دیجیتالی

موارد متعددی که در آن، مطالب اینترنتی به عنوان نوعی ابزار رادیکالی به شمار آمده، سبب شده است که بینندگان، تولیدکنندگان و عوامل تحریک‌کننده تحت پیگرد قانونی قرار بگیرند. کسانی که اطلاعات کافی و متقن درباره اسلام ندارند، به وسیله مباران اطلاعاتی سایت‌های جهادی، اشتیاق پیدا کرده و به سمت آن‌ها متمایل می‌شوند.

فراهم شدن زمینه دسترسی گسترده به مطالب آنلاین و دیجیتال در تمامی گفتارها و در همه جنبه‌های مبارزاتی. از لجستیک و امور مالی گرفته تا رادیکال سازی، تحویل یک هدف و تبلیغات بعد از عملیات. اثرگذار بوده است. یکی از عناصر مهم در تبلیغ و جذب افراد به فعالیت‌های جهادی، انتشار مجلات آنلاین بود که ضمن بیان مطالب تخصصی، به تبلیغ محتوای جهادی نیز می‌پرداختند؛ مانند مجله الشمیکا^۱ (زن باشکوه) که تبلیغات مدلینگ را در کنار محتوای نظامی‌گری جهادی ارائه می‌داد. البته در جاهایی که از دسترسی پایینی به اینترنت برخوردار بود از جمله در پاکستان، از انواع سنتی توزیع مجله، مانند پست کردن نیز استفاده می‌کردند.

مطالعه موردی مجله Inspire Magazine

این مجله مرجعی برای فعالیت‌های جهاد آنلاین، رادیکال سازی و موارد مرتبط بود که به طور ویژه در سطح انگلیسی زبان‌ها فعالیت داشت و مؤسس آن، انور العولقی است که جزو نظریه پردازان اصلی گروه القاعده شمرده می‌شد. تأثیر خطبه‌های آنلاین او به زبان انگلیسی و انتشار آن در سایر رسانه‌های دیجیتالی، وی را به هدف ترور نیروهای آمریکایی تبدیل کرد. این مجله در ادامه به وسیله سمیر بن ظفرخان- شهروند متولد عربستان سعودی و ساکن کارولینای شمالی که به یمن نقل مکان کرده. اداره شد و به پیشرفت‌هایی نائل شد؛ تاجایی که توجه رسانه‌ای قابل توجهی را در ایالات متحده و جاهای دیگر به خود جلب

1. al-Shamika.

کرد. او با استفاده از هنر گرافیک، جذاب سازی فضای مجله و بهره‌گیری از زبان محاوره‌ای که برای مخاطبان جوان جذابیت داشت، به جذب بیشتر مخاطبان همت گماشت.

نخستین شماره این مجله در تابستان سال ۲۰۱۰ به صورت آنلاین منتشر شد که مقالاتی با عناوین «بمبی در آشپزخانه مادر شما»، «آنچه در جهاد انتظار دارید»، «ارسال و دریافت پیام‌های رمزگذاری شده» و «مصاحبه با جهادی‌های برجسته» را شامل می‌شد. پس از انتشار سومین شماره، واکنش‌هایی را از کشورهای فلسطین، مصر و لیبی در پی داشت. تأثیر این مجله آن قدر زیاد بود که حتی پس از کشته شدن العولقی در سال ۲۰۱۱ واکنش‌هایی در فضای مجازی مشاهده شد. پس از او سمیرخان انتشار مجله را ادامه داد و او هم در سال ۲۰۱۲ در پاکستان کشته شد. برای درک اهمیت این مجله در تدارک و انجام عملیات جهادی می‌توان به نقشه استفاده از ماشین اسباب‌بازی حاوی مواد منفجره با کنترل از راه دور برای حمله به یک مرکز ارتش در لوتون انگلستان در سال ۲۰۱۳ اشاره کرد که عامل آن مستقیماً با مجله در ارتباط بود. نفوذ العولقی در جاهای دیگر نیز احساس شد؛ مانند تلاش برای بمب‌گذاری در میدان تایمز نیویورک، و ارتباط با عمار فاروق عبدالمطلب و آموزش وی که متهم به بمب‌گذاری حادثه سقوط پرواز آمستردام در سال ۲۰۰۹ بود. مجله Inspire بیشتر در خصوص بمب‌گذاری‌های دو ماراتن بوستون در سال ۲۰۱۳ دخالت داشت؛ زیرا برادران تسرن‌آف برای ساخت وسایل خود از مشاوره این مجله استفاده کرده بودند. العولقی همچنین الگویی برای سایر نظریه‌پردازان جهاد آنلاین به زبان انگلیسی، از جمله آدام گاندان بود که

مسلمانان را به حملات انتحاری ترغیب می‌کرد. نقش این مجله در حمله به دفتر مجله شارلی ابدو فرانسه در سال ۲۰۱۵ نیز پررنگ بود.

نتیجه‌گیری

بیشترین تأثیر به جهت استفاده از روش‌های رسانه‌ای و اجتماعی در راستای تبلیغ عقاید جهادی، متعلق به داعش بوده است؛ گرچه همه عناصر رویکرد جهادی القاعده را به خود اختصاص نمی‌دهد و حتی در برخی موارد با وابستگان القاعده در سوریه و عراق نیز به مخالفت برخاسته است. همچنین در بسیاری از موارد، اظهارات آنلاین القاعده و شبکه‌های وابسته به آن به دلیل استقبال جهانی مناسب از آن‌ها، به نام داعش تلقی شده است. البته این نکته قابل توجه است که در بعضی موارد این عوامل ممکن است در درازمدت سبب شود تا القاعده و وابستگان آن در اینترنت و روش‌های فعالانه رسانه‌ای که برای تحقق اهداف بی‌شمار خود اعمال می‌کنند، رقابتی تر شوند. گروه القاعده پس از ظهور داعش، از عدم تمرکز نسبی فعالیت‌های خود بهره برد و توانست از روش‌های مختلف مجازی در مناطق درگیری، استفاده نماید و همچنان به فعالیت خود ادامه بدهد.

فصل ششم: جهاد دیجیتالی و پیدایش داعش

تعریف خلافت سایبری

تصورات مربوط به اسلام قرن بیست و یکم با ظهور گروه داعش و به ویژه روش استفاده آن‌ها از رسانه‌های اجتماعی، به کلی تغییر پیدا کرد. این گروه که با نام «دولت اسلامی عراق و شام»^۱ در جهان شناخته می‌شود، بخشی از خلافت خود را در بخش‌هایی از سوریه و عراق بین سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ به رهبری ابوبکر بغدادی اعلام کرد. مفهوم خلافت به زمان صدر اسلام بازمی‌گردد که به رهبری ایدئال مسلمانان در قرن هفتم میلادی اطلاق می‌شود. در زبان عربی، خلیفه به معنای جانشین و مترادف با موضوعات مربوط به رهبری جامعه مسلمانان پس از درگذشت حضرت محمد ﷺ در سال ۶۵۳ میلادی است. این اصطلاح بعدها با خلافت عثمانی پیوند یافت که از سال ۱۵۱۷ تا ۱۹۲۴ به طول انجامید. تصویری که بغدادی از خلافت به دیگران عرضه می‌کرد، تحریک آمیز و استراتژیک بود و تبلیغات را به خود جلب می‌کرد و بحث درباره مفاهیم اقتدار

1. ISIS.

مذهبی و پاسخ‌گویی را پدید می‌آورد. البته اعلامیه تشکیل داعش با حمایت همه گروه‌های مسلمان همراه نشد، بلکه به درگیری بین سایر گروه‌های جهادی، مانند القاعده نیز انجامید.

رزمندگان هشتگ

هر ساکنس از فعالیت‌های داعش، از جنگ در خط مقدم گرفته تا اعلامیه‌های رهبران آن، با خروجی رسانه‌های اجتماعی همراه است. این امر باعث شده اصطلاحاتی مانند «رزمندگان هشتگ» درباره آن‌ها به کار رود. این پوشش اینترنتی شامل فتوحات شهرهای استراتژیک، مسجد و واکنش‌های مثبت برخی از ساکنان هم می‌شود. برخی از این تصاویر نه تنها از سوی هواداران، بلکه به وسیله کسانی که به پخش گزارش از چنین مکان‌هایی تمایل ندارند، منتشر شده‌اند. در گام‌های بعدی داعش با استفاده از بهترین امکانات فیلمبرداری، به گرفتن فیلم از گروگان‌ها و نحوه به قتل رساندن آن‌ها مبادرت می‌کرد که به سرعت از طریق رسانه‌های اجتماعی و به شکل ویرایش شده از سوی طرفداران داعش پخش می‌شد. بی‌رحمانه بودن اقدامات داعش هنگامی نشان داده شد که تصاویر آن‌ها در حال ریختن اجساد درون یک گودال منتشر شد. نکته قابل توجه این است که بازتاب عملیات داعش بیش از آنکه به خاطر رفتارهای خشونت‌آمیز آن‌ها باشد، به دلیل اسلامی بودن این جریان بازتاب بیشتری پیدا می‌کرد. انتشار این تصاویر و فیلم‌ها به جذب تعداد زیادی از طرفداران داعش از سراسر دنیا انجامید. فعالیت حرفه‌ای

این گروه در رسانه‌های اجتماعی و فضای مجازی، سبب ایجاد نگرانی در والدین نیز شد؛ زیرا جلوگیری از تحت تأثیر قرار گرفتن فرزندان خود از پیام‌های جهادی‌گرا که به صورت آنلاین مشاهده می‌شدند، دشوار بود. مورد دیگری که تحت تأثیر تبلیغات فضای مجازی شکل گرفت، «جهاد نکاح» بود که طی آن، دختران به بردگی جنسی نظامیان داعشی درمی‌آمدند. داعش همچنین در ساخت فیلم نیز اثرگذار بوده است. نمونه بارز آن، فیلم *Flames of War* در سال ۲۰۱۴ است که به پیروزی‌های نظامی، اعدام‌ها و توجیهات مذهبی برای اقدامات آن‌ها به صورت گرافیکی پرداخت.

در ادامه راه، داعش برای جلب نظرهای جدید و توسعه پتانسیل نیروهای خود، روش‌های جدید اعدام را ابداع کرد که شامل غرق کردن مردم در قفس، فیلمبرداری از یک ماشین در حال بمباران و اعدام با گردنبندهای بمبی می‌شد. این فیلم‌ها نه تنها باعث تبلیغات بیشتر شد، بلکه هشدار برای مخالفان نیز بود.

سبک‌های زندگی جهاد دیجیتال

عناصر مثبتی که در سبک زندگی ازسوی داعش ارائه می‌گردد، به منظور تشویق و جذب افراد جدید در رسانه‌های اجتماعی بازتاب داده می‌شود؛ مانند نشان دادن روابط عاشقانه در بین اقشار آسیب‌پذیر یا کودکانی که در کنار سلاح‌ها و گریه‌های جهادی در حال خواب هستند. البته این تصاویر با فیلم‌هایی که از اعدام و رفتارهای خشونت‌آمیز آن‌ها منتشر شده، در تضاد است.

یکی از تحقیقات انجام شده نشان داد که بین ماه می و سپتامبر ۲۰۱۴ شصت هزار حساب کاربری در توئیتر به وسیله طرفداران داعش ایجاد شده است و تلاش برای سانسور و کنترل محتوا را در مناطق درگیری یا مجاورت آن‌ها، به طور کلی با شکست مواجه کرده است. آن‌ها به سادگی مشارکت‌کنندگان و حامیان خود را به وب تارک یا بخش‌های بسته اینترنت می‌کشاند. سران داعش برای تأمین مالی خود از ابزارهای مالی رمزگذاری شده، مانند بیت‌کوین استفاده می‌کنند. همچنین برای گفت‌وگو و گردهم آمدن در فضای مجازی از هشتگ‌های خاص بهره می‌برند. بعد از اینکه داعش پیام‌هایی را از جانب مسئولان توئیتر مبنی بر مسدود کردن محتوا و حساب کاربرانش دریافت کرد، فعالیت خود را در سایر پیام‌رسان‌ها، از جمله واتساپ، تلگرام، اسنپ‌چت و اینستاگرام آغاز نمود. ظرفیت‌های پیام‌رسان‌های جدید مانند گفت‌وگوی دوطرفه و برگزاری جلسات چندین نفره و آنلاین، کمک بسیاری به ارائه مطالب و محتوای داعش کرد.

مقابله با جهاد دیجیتالی آنلاین

دولت‌ها، سازمان‌های مذهبی و سایر نهادهای فعال، استراتژی‌های آنلاین را برای مقابله با داعش تهیه کرده‌اند. آماده کردن خطبه و موعظه‌های روشن‌گرایانه درباره اسلام، بالا بردن سواد فناوری و رسانه‌ای، آموزش‌های هک و مقابله با فعالیت‌های مجازی، از جمله این اقدامات است. در کنار این فعالیت‌های سازماندهی شده، برخی گروه‌ها نیز به صورت خودجوش اقدام به هک کردن و ایجاد اختلال در

حساب‌ها یا سایت‌های مرتبط با داعش کرده‌اند که نمونه آن را می‌توان در سال ۲۰۱۶ مشاهده کرد. اقدام دیگری که برخی دولت‌ها برای جلوگیری از گسترش تفکر داعش انجام داده‌اند، فیلتر کردن و معرفی نرم‌افزارهای مفید بوده است. البته مداخلات انسانی، سازوکار مؤثرتری برای جلوگیری از جذب آنلاین افراد به داعش شمرده می‌شود؛ بدین صورت که مقامات مذهبی به دنبال شناسایی افراد آسیب‌پذیر و پیام‌های مرتبط با داعش بوده‌اند. همچنین برای از بین بردن اظهارات جهاد دیجیتالی در رسانه‌های اجتماعی، از ابزار فشار بر ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین استفاده شد و در همین راستا، در سال ۲۰۱۶ توییت تقریباً یک چهارم از حساب‌های میلیونی مرتبط با داعش را مسدود کرد. در همان سال دولت آمریکا ایجاد اختلال در استخدام آنلاین از طریق موتورهای جست‌وجوگر را در دستور کار خود قرار داد. این کار با شناسایی ۱۷۰۰ کلیدواژه که جست‌وجوگرها را به سمت محتوای داعش سوق می‌داد، انجام پذیرفت.

جهاد دیجیتالی یک پارچه

در تاریخ سیزدهم نوامبر ۲۰۱۵ مبارزان داعشی با تابعیت اتحادیه اروپا، به چندین هدف در پاریس حمله کردند و در نتیجه آن، ۱۳۰ نفر کشته و تعداد زیادی زخمی شدند. این اتفاق چند هفته پس از آن رخ داد که گروه‌های وابسته به داعش، مسئولیت بمب‌گذاری در هواپیمای روسی را که در مسیر مصر به روسیه در پرواز بود، برعهده گرفتند. طی این عملیات ۲۲۴ مسافر و خدمه کشته

شدند. این وقایع به تشدید فعالیت‌های نظامی برضد داعش در عراق و سوریه و همچنین هدف قرار دادن حامیان آن در جاهای دیگر انجامید.

وقتی به سیر اطلاع‌رسانی و پخش فیلم و کلیپ‌های عملیات‌های داعش در فضای رسانه‌ای دنیا نگاه می‌کنیم، درمی‌یابیم که بین همه آن‌ها اتصال و وحدت رویه وجود دارد. برای نمونه، مجله آنلاین انگلیسی‌زبان دابق که وابسته به داعش است، حملات پاریس را با همان عکس و سرمقاله تبلیغ شده در توئیتر و در سایر سایت‌های اشتراک فایل نشان می‌داد که بیانگر وحدت خط رسانه‌ای آن‌هاست. ادغام رسانه‌های اجتماعی با فعالیت‌های داعش، چه در اروپا و چه در خاورمیانه، رویکردی را نشان می‌دهد که برای اهداف این گروه قابل توجه است؛ همان‌طور که با حملات پایدار در مکان‌های مختلف روبه‌روست و البته به موازات آن، یک استراتژی فعال سطح بالا را در رسانه‌های اجتماعی به‌عنوان ابزاری تبلیغی خود پیاده می‌کند.

نتیجه‌گیری؛ پروسه جهاد دیجیتالی

همه مطالب به دست آمده درباره داعش که در این فصل به آن پرداخته شد، مطالعه موردی درباره سازمانی است که با محور قرار دادن جهان بینی خاص و استفاده از ظرفیت فضای مجازی، توانسته است از محتوای آنلاین برای بسیج و استخدام نیروها، تأمین مالی، تبلیغات و توجیه فعالیت‌های خود برای مخاطبان متنوع در مناطق مسلمان و سایر کشورها، بهترین بهره را ببرد. آن‌ها توانستند با استفاده از ابزارهای پیشرفته و پخش فیلم، کلیپ‌های

با کیفیت بالا و موسیقی جذاب در جهت ارائه تفسیر خاص خود از جهاد و اسلام، جنبشی را برای انتقال پیام‌های خود به راه بیاندازند. اگرچه دستیابی داعش به اهداف خود بدون وجود اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مشکل‌تر بود، ولی قطعاً اگر این کانال اطلاع‌رسانی هم نبود، آن‌ها مسیرهای جایگزین دیگری را انتخاب می‌کردند؛ با این حال، بدون شک استفاده از توئیتر، تلگرام، فیسبوک، اینستاگرام، اسنپ‌چت، واتساپ و سایر کانال‌های تلفن هوشمند، به ویژه در مواردی که اهداف داعش به خوبی تبلیغ می‌شد، مؤثر بوده است. این گروه با علم به اینکه مقامات کشورها می‌توانند فعالیت‌های آن‌ها را محدود یا مسدود کنند، روش‌هایی برای جهاد دیجیتالی در رسانه‌های جهانی و افکار عمومی فراهم آوردند تا مقامات را با مشکل مواجه کند. این روش از فعالیت‌های آنلاین سایر گروه‌های جهادی، مانند القاعده و حماس الگوبرداری شده است.

جهاد دیجیتالی نیازمند نقد متقابل مقامات مذهبی، محققان و مسلمانان از درون جوامع اسلامی است که با زبان مخاطبان همان سرزمین آشنا بوده و با آن‌ها گفت‌وگو کنند. برای اینکه بتوان چنین تقابلی را به‌طور مؤثر انجام داد، نیاز به گسترش سواد دیجیتالی وجود دارد. البته این امر لزوماً منجر به در دست گرفتن ابتکار عمل در رسانه‌های اجتماعی نمی‌شود، بلکه احساس رقابت را فراهم می‌آورد. نمونه این تقابل را در سال ۲۰۱۷ می‌بینید که داعش قلمرو فعالیت خود را از عراق و سوریه به مناطق تاریک فضای مجازی منتقل کرد. این امر بیانگر آن است که آن‌ها در حوزه تحت تسلط خود، از

روش گفت‌وگویی عمومی و حقیقی استفاده می‌کنند و در فضای مجازی با استفاده از ابزار دیجیتال به تبلیغ افکار خود می‌پردازند. از این رو، اهمیت فضای مجازی اسلامی و فعالیت مداوم و اثربخش از طرف فعالان این عرصه، اهمیت دوچندان پیدا می‌کند.

جمع بندی

رسانه‌های دیجیتال تأثیر قابل توجهی در رویکردهای مربوط به مرجعیت مذهبی، تفسیر، کنترل، قدرت و انتشار مفاهیم خاص سیاسی و مذهبی دارند. این نتایج ممکن است به روش‌های مختلف بروز پیدا کند. البته به دلیل اینکه برخی از آن‌ها اثر نرم است و با گذشت زمان میزان اثرگذاری آن مشخص می‌شود، تجزیه و تحلیل آن‌ها را نیز دشوارتر می‌کند. با وجود این، از زمان ظهور شبکه جهانی وب، پیشرفت‌هایی در روش بیان دانش و ارزش‌های دینی در فضای مجازی اسلامی توسط مسلمانان صورت گرفته است. این آیین‌نامه‌ها، راه‌های جدیدی را فراتر از روش‌های سنتی و مرسوم گذشته، برای ارتباطات اسلامی پدید می‌آورند. روش‌های سنتی بر مبنای معارف قرآنی و وحیانی نازل شده بر پیامبر اسلام ﷺ به تبلیغ و انتشار معارف می‌پرداخت. البته برخی از آن‌ها به واسطه گسترش دسترسی به اینترنت، افزایش سواد دیجیتال و افزایش شبکه‌های اجتماعی به چالش کشیده شده بودند. نمونه این چالش را می‌توان در ظهور داعش و استفاده بهینه آن‌ها از فضای مجازی

در جهت انتشار عقاید خود، استخدام نیرو، جذب کمک‌های مالی و سایر خدمات لجستیکی مشاهده کرد.

تغییر روش تبلیغ محتوا و استفاده از فناوری‌های جدید از سوی مخالفان اسلام، سبب شد که مقامات مذهبی نیز به فکر تغییر در نوع ارتباط‌گیری با مخاطبان‌شان بیفتند. برای نمونه، وقتی در ایران مشاهده شد برخی مقامات از طریق اینستاگرام با مردم تعامل دارند. این تعاملات بیشتر در موارد غیرمرتبط با مسائل دینی بود. پس از آن ظرفیت و توان این‌گونه ابزارهای جدید در انتشار محتوای دینی نمایان گشت و مورد استقبال قرار گرفت.

فضای مجازی، امکان تبادل اطلاعات دینی را در حجم وسیع با میزان مخاطبان بی‌شمار در سراسر دنیا فراهم آورده و همه مرزهای جغرافیای را درنوردیده است و توانسته از نظر سطح دسترسی به اخبار، اطلاعات و واقعیت‌های به‌روز جوامع اسلامی، فراتر از کانال‌های سنتی عمل کند. این گستردگی و سهولت دسترسی به اطلاعات، سبب شده پیروان عقاید اسلامی از طریق این ابزار به مرجعیت و علمای دینی خود متصل شوند و حتی سبب رغبت به فعالیت مجازی کسانی شده که تمایلی به فعالیت در این فضا نداشتند. اگرچه فعالیت در این زمینه چالش‌های خاص خود را نیز به همراه دارد. از آن جمله می‌توان به حملات سایبری و هک شدن اشاره کرد، ولی بازیگران اثرگذار این عرصه به خوبی می‌توانند این مسئله را مدیریت کرده و در جهت منافع خود از آن استفاده نمایند.

رسانه‌های مجازی توانسته‌اند در نوع فهم و درک معارف اسلامی اثرگذار باشند. این رسانه‌ها تا حدی شکل گفتمان را در آیین‌نامه‌ها نیز تحت تأثیر قرار داده‌اند و بر روش ارائه، قالب و انتشار آن اثر می‌گذارند، اما لزوماً بر محتوا و پیام غلبه نمی‌کنند. درست است که ابزارهای دیجیتالی جدید ابداع شده است، ولی منبع اصلی محتوای اسلامی و هسته مرکزی آن، قرآن و معارف و حیانی است. نکته قابل تأمل این است که افزایش سطح دسترسی اقشار مختلف جامعه به فضای رسانه‌ای. که انواع و اقسام مطالب و محتواها را درباره اسلام و مسلمان منتشر می‌کند. نگرانی‌هایی را از نظر سطح کنترل محتوا در جوامع مسلمان و تأثیرات مختلف آن، برای مقامات مذهبی به وجود آورده است. افزایش خشونت، آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق و مصرف مواد مخدر، فعالیت‌های فمینیستی، عضویت در گروه‌های تروریستی و فساد اخلاقی را می‌توان از آثار منفی و ویرانگر فضای مجازی برشمرد. به همین دلیل است که من بر ایجاد و گسترش فضای مجازی اسلامی تأکید می‌کنم که قطعاً با تلاش‌های فردی قابل تحقق نیست و به برنامه‌ریزی بلندمدت و کار جمعی نیاز دارد تا به عنوان اثری مفید برای آیندگان باقی بماند. اینترنت، پدیده جهانی‌سازی است؛ جایی که مطالب از منابع پراکنده و گاهی مبهم به همراه مطالب سنتی معتبرتر به دست می‌آید و برای دانشگاہیان مهم است که بکوشند شیوه‌ای را که نظریه‌پردازان فضای مجازی اسلامی در حال شکل دادن آن گفتمان هستند، مشخص کنند.

به‌رغم تأثیر نوآوری‌های دیجیتالی در ارتباطات، هنوز هم انواع سنتی ارتباط نقش خود را حفظ کرده‌اند و نمی‌توان درباره شکل‌های شبکه‌ای منحصراً دیجیتالی صحبت کرد. ترکیبی از انواع روش‌های ارتباطی سنتی و دیجیتال هنوز هم می‌تواند نقش کلیدی را حتی در جاهایی که در رسانه‌های آنلاین غالب شده‌اند، ایفا کنند.

این کتاب بیانگر انواع و اقسام مختلف ابزارهای ارتباطی سنتی و مدرن است؛ ابزارهایی که محدود به هیچ زمان و مکانی نبوده و در همه جا نفوذ کرده‌اند. زمانی که من در دهه ۱۹۹۰ کار روی مسئله اسلام و اینترنت را آغاز کردم، فرض بر این بود که دسترسی به اینترنت تنها از طریق یک دستگاه مستقر روی میز و با اتصال به خط تلفن ثابت امکان‌پذیر است که در نوع خود پیشرفت قابل توجهی به‌شمار می‌آمد. باید در نظر گرفت که چه پیشرفت‌های احتمالی ممکن است در آینده برای فناوری اطلاعات وجود داشته باشد و چگونه این پیشرفت‌های فناوری می‌تواند بر بیان ایده‌های مذهبی اسلامی اثر بگذارد. برای بسیاری از دیدگاه‌ها و جهت‌گیری‌های مرتبط با اسلام، اینترنت بسیار مهم است. با توجه به برخی از ایده‌های بسیار شایع درباره چگونگی ظهور فناوری اطلاعات در آینده، احساس تعهد شرعی و لزوم بیان مطالب متقن از منابع و شبکه‌های معتبر، ممکن است به یک هویت دیجیتالی فردی تبدیل شود، ولی می‌توان تغییرات بیشتری پدید آورد که مفاهیم مرتبط با هویت، از مرزها و چارچوب‌های فیزیکی ملی فراتر رود و در چارچوب‌های مجازی آشکارتر شود. یکی از قالب‌های بیان این هویت جدید، استفاده

از ظرفیت تولیدات سینمایی است که گروه داعش توانسته به خوبی از این پتانسیل استفاده کند و تأثیرات سازمان خود را فراتر از مرزهای جغرافیایی آن گسترش دهد. فناوری تلفن های هوشمند هم کمک دیگری بود که توانست عملیات داعش را در سرتاسر جهان مخابره کند؛ به عنوان مثال بعد از انجام هرگونه عملیاتی مانند حملات سال ۲۰۱۵ پاریس، سخنگوی داعش مسئولیت انفجار را می پذیرفت.

نقش دانشگاه ها و آکادمی ها به عنوان نگهبانان کانال های اطلاعاتی هنگام کاوش گفتمان دینی آنلاین، به ویژه هنگامی که فرد با دانش آموزان و کسانی ارتباط دارد که به دنبال تفسیر این اطلاعات به روشی منسجم و سازمان یافته هستند، پررنگ تر می شود. وقتی به فضای مجازی اسلامی می نگرید، مانند رودخانه ای پر از داده های ثابت و روان و همراه با سیل های گاه به گاه است که نیازمند مدیریت ورودی و خروجی آن است. نگرانی اصلی این است که فرد مسلمان چگونه می تواند در بمباران اطلاعاتی که هر روزه از طرف رسانه های مجازی انجام می شود و اعتبار آن ها هم معلوم نیست، دانش دینی اصیل را پیدا کند.

در پاسخ به این نگرانی می توان به اصالت و ثبات معارف قرآنی اشاره کرد که چگونه با گذشت این همه سال از نزول و روش های مختلف استفاده از آن، توانسته هسته مرکزی خود را حفظ کند و ثبات داشته باشد. البته نباید از این نکته غافل شد که برخی مواقع رساندن پیام دین به گوش مخاطبان، به خلاقیت و گاه به سرعت انتقال پیام، مانند استفاده از یک هشتگ مناسب

نیاز دارد. تبیین رابطه درست دین با فناوری و نوآوری‌های مدرن امروزی، یکی از عناصر اصلی در آینده مطالعات اسلامی معاصر خواهد بود که در کنار استفاده از اشکال متنوعی از فناوری اطلاعات درباره هشتگ اسلام به‌طور فزاینده‌ای بر کنترل جهان‌های دیجیتال و واقعی مسلمانان اثر می‌گذارد.